

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

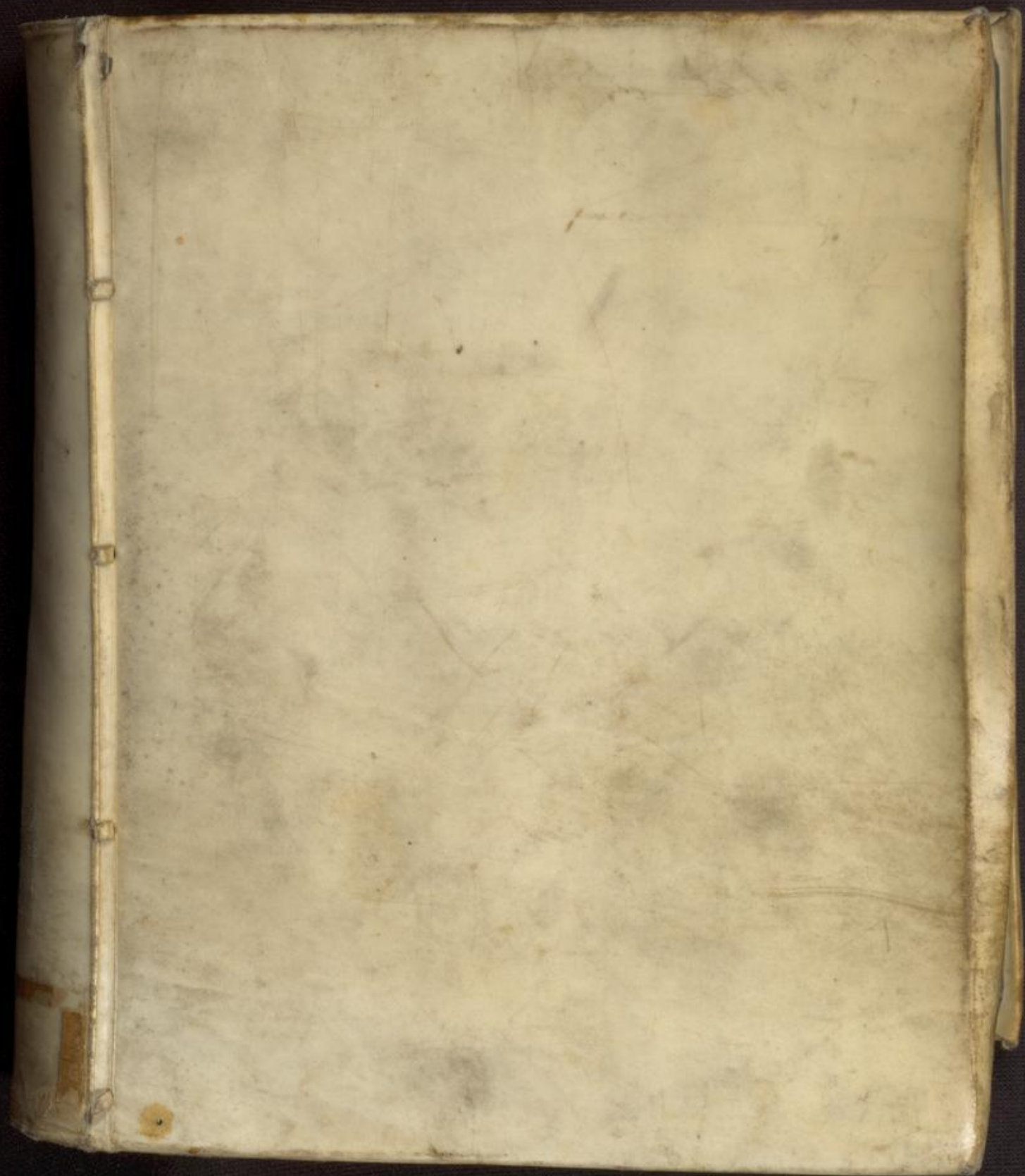
Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Epistola Gratulatoria Natalis Octogesimi Octavi Ad Serenissimum Principem Ac Dominum D. Augustum Ducem Brunsvicensium Et Lüneburgensium

Conring, Hermann

Helmeſtadii, 1666

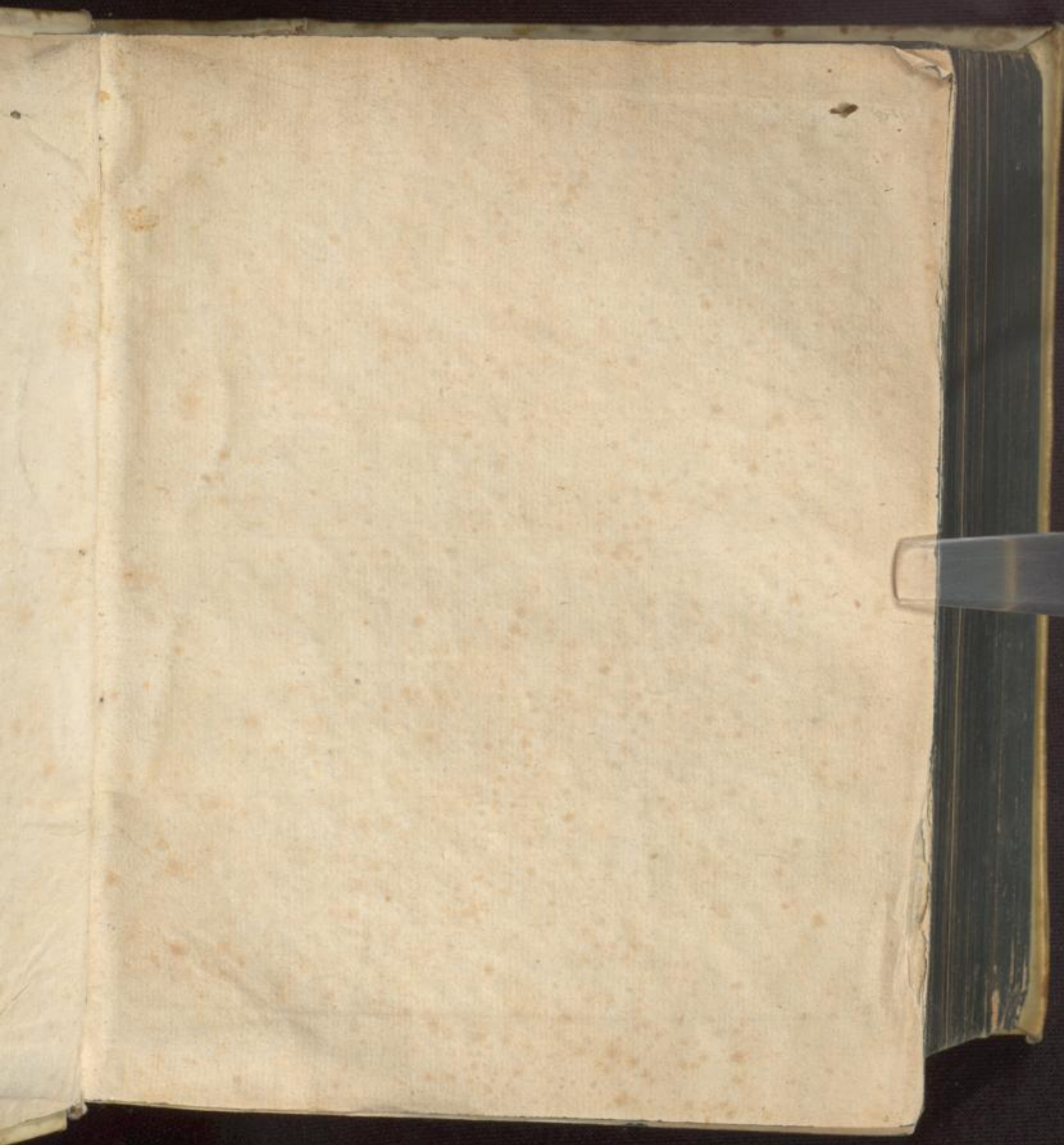
urn:nbn:de:bsz:31-102759

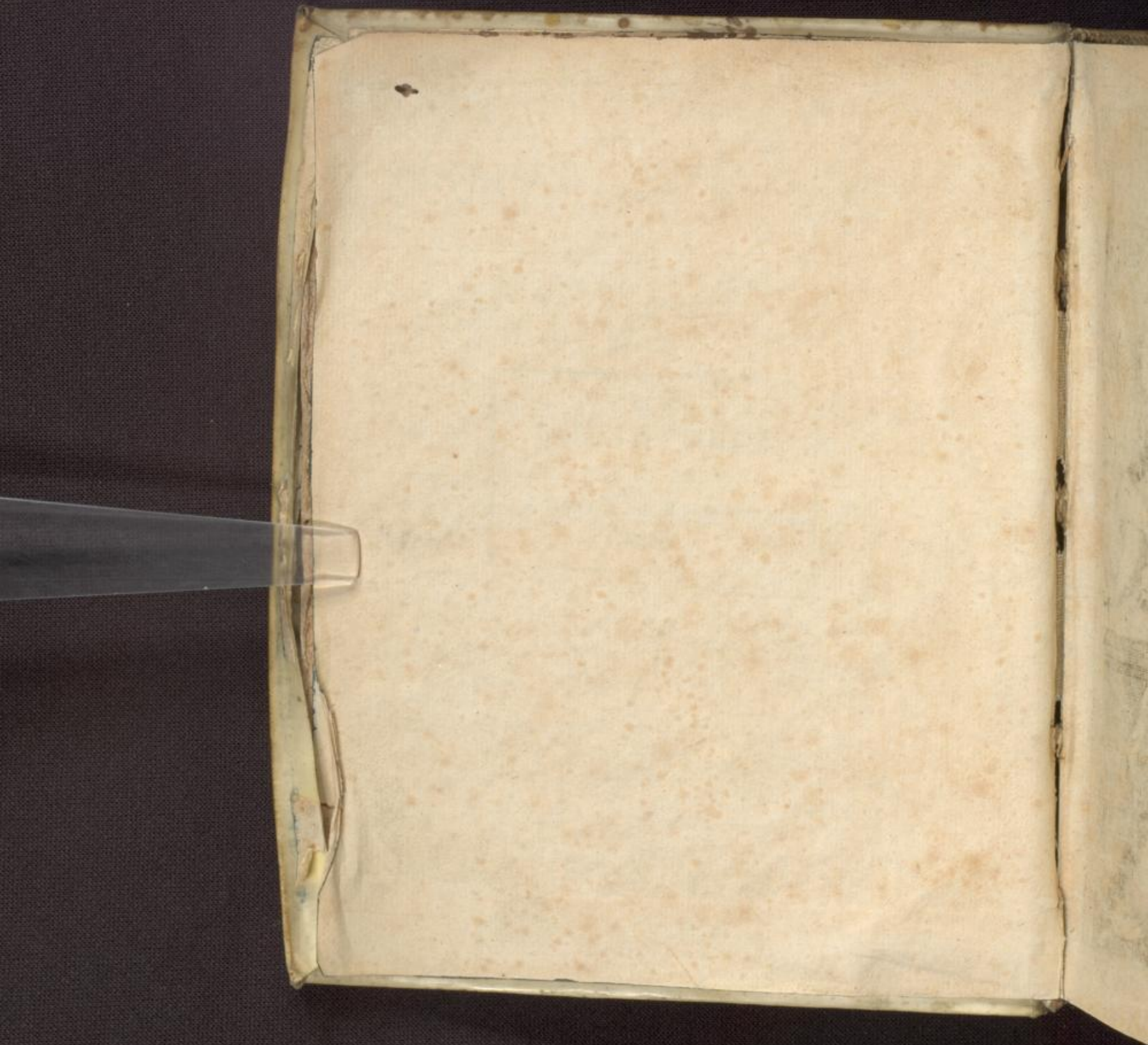

Gym 211

Ex
BIBLIOTHECA
ILLUSTRIS
CAROLI HESYCHEI.

657/20

EPISTOLA GRATVLATORIA

Natalis Octogefimi Octavi

AD SERENISSIMVM PRINCIPEM
AC DOMINVM

D. AUGUSTUM

DUCEM BRUNSVICENSIVM ET
LÜNEBURGENSIVM.

Qua simul pium Principis de nova S. Scripturæ
Germanica versione institutum, à sinistris
suspicionibus ac susurris vindicatur,

AUCTORE

HERMANNO CONRINGIO

HELMESTADII

Typis & sumptibus HENNINGI MÜLLERI
Academiae Juliae Typographi.

CIO IO C LXVI.

§

SVMMA PRIVILEGIORVM.

CAutum est Privilegiis Serenissimorum Potentissimorumque S.R.I. Vicariorum, ne quis unquam libros Hermannii Conringij cura scriptos vel editos, circa ejus heredumque consensum, intra limites Vicariatum inprimat, aut alibi impressos divendat: poena delinquentibus dicta amissionis omnium ejusmodi librorum & solutionis decem marcarum auri. Prout latius definitur ipsis Privilegiorum tabulis.

19 Am Gym 211

✓

z

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO

D. A U G U S T O
DUCI BRUNSVICENSIIUM ET
LUNEBURGENSIIUM

Domino suo clementissimo

OMNIGENAM FELICITATEM.

precatur

HERMANNUS CONRINGIUS.

 Uod juxta cum alijs pijs ministris
facio indies, SERENISSIME
DUX AUGUSTE, DOMINE
CLEMENTISSIME, id ho-
die meritò nonnihil solemnius ago: quando-
A 2 quidem

quidem integri anni & præteritam fortunam
memoriâ recolere, & futuram precibus Deo
commendare, sacer hic jubet Natalis dies
Tuus. Et verò, ut alia nunc seponam, transit
præcedens annus nobis eximia felicitate;
quandoquidem Te incolumem patriæ serva-
vit, etsi annum ætatis septimum post octoge-
simum interea exegeris. Quidni sanè nostræ
etiam felicitatis in parte bonâ vitam salutem-
que Principis numeremus pij ministri & sub-
diti? qui profecto haud ignoramus, quanti
sit, posse quasi sub alis benigni rectoris tutò
conquiescere. Id quod utique nobis anno
elapso contigit, passim licet alibi furor Mar-
tis sævierit, ac varijs de causis plena turba-
rum fuerint tantùm non omnia. Enimvero
& illa viciniae mala, & inusitatâ ratione us-
que adeo provecta ætas Tua, DUX OPTI-
ME, non potuerunt non etiam nobis sub
ipsa effluxi anni exordia metum incutere. Vix
sane quisquam fuit ausus tam benigna quæ-
vis sibi polliceri. Etenim ipsamet Tua vale-
tudo, PRINCEPS, semel iterum & acriuscu-
lo qui-

le quidem tentari visa est, magno dolore nostro & majore metu: confestim tamen in melius ita semper vertit, quasi redintegratio sanitatis fuisset facta, imò ejus accessisset augmentum. Hinc res cum publicæ tum privatæ pari ut ante antehac studio, pari celeritate, pari successu, noctu diuque, Te potissimum dirigente, hoc etiam anno sunt expeditæ. Te sene, & unico quidem, plurimos ministros ætate & animi corporisque robore validos, justis prudentibus, & exemplo promptissimo, non minus atq; antehac delassante. Tædij ex molestis & ingratis negotijs subinde orti, non alia discussio, non alia animi recreatio fuit, quàm illa pristina; nempe curatio librariæ rei. Hinc solatium, hinc voluptas, hinc requies ipso labore capta est: cum perpetuo pridem incomparabilis Augustæ Bibliothecæ incremento. Quid, quod isthoc demum ætatis Tuæ anno, haud dubitaveris ingens prolixumque sacrum opus suscipere: nec susceperis duntaxat, sed jam tum, urgente indefessa industria, haud parum promoveris?

Enimvero AUGUSTE PRINCEPS, multa tua haecenus admirationem mihi pepererunt, sed hoc institutum me rapuit in stuporem. Me dico: qui sum probe omnium conscius, illorum etiam arcanorum, quæ haecenus in paucorum admodum notitiam circa hoc negotium venire voluisti. Liceat, PRINCEPS OPTIME, nunc etiam nonnihil attentius illos conatus tuos expendere: quandoquidem mustei sunt, ut ita loquar; neque me prætereant illorum magnitudo, & simul tamen sinistra (nefas!) multorum de re sibi ignota existimatio.

Jam scilicet longo tempore & desiderasti pariter & curare voluisti, AUGUSTE DUX, vernaculam novam Scripturæ sacræ versionem: quin ante hosce triginta annos, media inter arma & inter patriæ ærumnas, ejus aliquod specimen typis curavisti excudi. Hunc animum Tuum & in Paraphrasibus & in Harmonijs sacris, magno abs Temetipso conditis studio, haud obscure pridem quoque prodidisti. Sive autem defuerit cujus opera utereris,

reris, siue alia obstiterint, elapso demum anno generosum illud propositum in rem transferri curavisti. Nec tamen, quod equidem sciam, qui isthuc impelleret fuit quisquam. Nonnulli potius dissuasere. A quibus & me initio haud fuisse alienum, non equidem diffitebor. Absit enim ut heic, vel mihi laudem falsò tribuam: vel æmuli & hostes mei iure crimentur, quasi Principali gratiæ genero conciliandæ, consilij sibi improbatî ego auctor fuerim. Senti autem comperique, diuturnâ meditatione hoc institutum Tibi jam expensum, atque omnia quæ tum obiciebantur, aut quæ iri objectum aliquando possint videri, dudum prævisa & animo Tuo sapientissime præcepta: ac proinde, spretis dissentientium voculis, in proposito isthoc sacro magis magisque constantem Te indies reddi, expertus sum. Memini equidem, quanta alacritate, quantoque ardore negotium hoc aggressus fueris: cum interprete & typographo, multis literis propriâ scriptis manu, & huc illuc per celeres missis, necessaria quæque

que componens. Nec unquam vox illa generosa excidet: hanc Tibi fore quasi cygneam cantionem, & isthac cantata cupere Te à Domino dimitti in pace. Quid dicam, quantopere ipsemet laboraveris, quantamq; adhibueris circumspeditionem, ut sine strepitu, & extra vulgi imperiti conscientiam (gnarus videlicet, indoctis rumoribus quàm soleant magna sæpius & præclara negotia turbari) omnia peragantur? Ex quo præterea operis factum est exordium, ipsemet utique *ἐγὼ δὴ κτλ*. Te perpetuum exhibuisti: ipse plagulas quasque per dispositos equites, nunc ab interprete in usum typographicum petere, nunc excusas recensitum illi huc remittere, nunc & proprio illas studio emendare, nunquam hactenus cessavisti. Imò per universam Germaniam, ab Helvetijs usque, simulac primæ quinque plagulæ essent excusæ (quasi ex istis unguiculis, ut ita loquar, possit jam leo existimari) Ebreæ linguæ peritia celebrium quorumque sententias, super operis & specimine illo & toto instituto, per me fecisti explorari.

Utrique

AD DVCEM AVGVSTVM.

Utque liquidò appareat, haud facile aliud
quidquam magis esse cordi, nullis quan-
tumvis gravissimis & arduis maximè negotiis
ab hac cura pateris Te dimoveri. Quæ omnia
sunt profecto sine exemplo. Nec enim ab
orbe condito quisquam Regentium præivit.
Unius Ptolomæi Philadelphi jussu legimus
Græce versum sacrum codicem. At verò
non nisi jussit ille & fecit sumptus. Consilium
à Demetrio erat Phaleræo profectum: hujus
fuit & curatio. Laus potissimo jure huic pro-
inde debetur, non Regi. Quod si Josepho
Hieronymo & Judæorum nonnullis credi-
mus, intra Pentateuchum stetit tum ille la-
bor. Fuerint vero tunc & versa reliqua: quæ
receptor est sententia, & non potest temere
cui improbari, saltem si Aristobuli sint, quæ
tanquam ad Philometorem scripta Clemens
Alexandrinus & Eusebius alique recitarunt.
Levia sunt nihilominus Ptolomæus ipse quæ
præstitit, præ iis qualia ab ipso Te hoc sacro in
negotio vel hætenus peracta sunt. Alibi
ostendi, quanto Tu intervallo in condenda

Clem. l. 1.

Strom.

Euseb. l.

13. præp.

1. de Bibl.

Ang.

B

Biblio-

Bibliotheca eundem Philadelphum superaveris. Quam facile mihi sit hîc docere, quàm hoc etiam in opere multum vincas! præsertim si à rhetorum arte præsidium petam. Nemo, fateor, Regum Principumque Tibi propinquior magnis conatibus Philadelpho: si liceat tamen apud Te sine adulationis nota id quod res est profiteri, Augustiora Tua sunt tantum non hac in re omnia. Nec enim nunc moramur septuaginta cellulas: quia solum illas mendacium exstruxit, ut recte dixit Hieronymus. Nec movemur illo Prophetico septuaginta senum, loco à sese invicem remotorum, consensu, quoniam & hoc omne fabulosum est. Ut nec quisquam temere nunc crediderit, integrum Pentateuchum spacio septuaginta dierum Græce loqui didicisse. Quantumvis jam olim talia Alexandrinis fuerint Judæis jactata, & Aristæas, Philo, Josephus aliique iis adhibuerint fidem. Satis ad laudem Tuam sunt, AUGUSTE PRINCEPS, illa quæ jam diximus. Satis quoque magna est celeritas, quod cum circa Pentecosten cœpissent typographicae

*Hier. in
Pentat.
Phil. l. 2.
de vit.
Mos.
Clem. l. 1.
Strom.
Iren. l. 3.
Aug. l. 2.
de D. Chr.
Tertull.
Apol.*

graphicæ operæ, ab interprete uno nec aliâs otioso nullaque auxiliari manu, Pentateuchus integer jam pridem feliciter sit Tuis auspiciis perductus ad finem. Enimvero impius fuerit, qui hîc non agnoscat ingens divini Numinis beneficium: malus aut socors, qui non admiratur, Principem reipublicæ negotiis immersum, & senem octoginta septem annorum, isthac qua dictum est ratione, rem tantam & suscepisse & hætenus persequutum esse.

Nectamen dissimulabo, posse cui videri haud de nihilo esse & inania, quibus illud pium institutum Tuum, OPTIME PRINCEPS, alii clanculum hætenus, alii jam tum impetuosius, quantum intelligo, non vercundantur mordere & reprehendere. *Primum* enim, saltim Testamenti Veteris (quod solum translatum iri ex nescio quo rumore perceperunt) dare versionem, quæ omnibus sit numeris perfecta, impossibile esse contendunt. Eòque volunt, hosce etiam Tuos conatus, PRINCEPS, inanes esse. Suf-
ficere caussantur *Secundo* in Ecclesiæ usum

versionem, non perinde accuratam: creduntque adeo, inutilem abs Te operam præstari in versione exquisitiore curanda. Quæ *tertio* jam tum in Germanicarum Ecclesiarum est manibus, B. Lutheri versionem, ita exasciatam esse perhibent, ut meliorem frustra expectaveris. Quamvis, *quarto*, aliqua rectior queat condi, editamen illam haud posse sine Ecclesiarum nostrarum turbatione & damno: consulendum autem utique esse ante omnia Ecclesiæ tranquillitati. Ad hoc *quinto*, non sapienter satis tantum opus uni, illique non provectæ multum ætatis viro, nec vacuo ab aliis occupationibus, esse commissum, nonnulli murmurant. Sunt *postremo* qui tanto molimini Senectutem Tuam, PRINCEPS, imparem futuram aut verentur, aut certe obtendunt se vereri. Tibi enim quietem convenire; tantos autem conatus postulare ἐπὶ γοδιῶν τῶν viribus atque ætate imo & à curis molestiisque integrum.

Hæc pene illa sunt quæ clam palamve, in operis invidiam aut moram, ab iis, quorum
senten-

sententias expendi & dignitas illorum & auctoritas exigit, jactitantur. Neque illa nihili plane esse, æquior aliquis & prudentior dixerit. Ipsummet me nonnulla eorum tenuisse aliquando suspensum, non inficias jero. Haud vero ignoras, AUGUSTE PRINCEPS, alios & alia criminari. Quandoquidem vero mussitatores illi animi impotentiam nimis liquidò produnt, & cum ipsi fere homines naucitantumque fastu aut invidia turgidi, tum quæ muginantur reapse vanissima sint, ne ad animum quidem illorum murmura revocasti. Et vero *vanas populi voces audientas non esse*, in ipsum Romani juris sacrum corpus sapienter translatum est: possuntque talia solo contemptu quàm expeditissimè dispelli.

Cæterum quod PRIMO statim loco pio
solet Tuo instituto objici: Veteris Testamenti
libros sic verti haud posse, uti ne quæ supersit
imperfectio, ne quæ usquam de sensu ambi-
guitas, ne quæ de versione alicubi justa dubita-
tio, atq; adeo uti interpretatio omnibus sit nu-

meris absoluta, neque Tu unquam dubitasti;
SAPIENTISSIMĒ PRINCEPS, neque ta-
lem versionem exhibere instituis.

Neutiquam fane ignoras, eam esse vel i-
psiismet sacri Ebræi codicis aliquâ sui parte
conditionem, ut & ipse laboret suis dubijs
& sua quadam incertitudine. Et verò ab
Esdra olim sacrorum voluminum exempla-
ria fortassis in quammultis à prisco mutata
sunt; quandoquidem tamen Prophetico spi-
ritu facta illa omnis recensio fuit, citra
controversiam illa sic noviter recensita vo-
lumina plenæ integritatis tum quidem exti-
terunt. Quantumvis autem nunquam non
ea librorum manserit sanitas, ut *potuerint eru-
dire ad salutem*, utque meruerint audire Scri-
ptura *ἡ ὁπρὸς ὅ, utilesq;* fuerint *ad doctrinam,*
ad redargutionem, ad correctionem, ad discipli-
nam in iustitia, ut perfectus esset homo Dei, sive
doctor populi, atq; *ad omne opus bonum per-*
fectè instructus: imo verò ut ne Apostoli qui-
dem docuerint quidquam, *extra ea quæ Pro-*
pheta & Apostoli in tum superstitibus volumi-
nibus

2. Timot.
3, 16.

Paul. Ad.
22, 22.

nibus prædixerant; atque adeo illos libros, quales tum adhuc fuere, scrutari illos præfractè incredulos Judæos ipsemet Servator iusserit, non improbens, quod illi viderentur *Joan. 5. 39* sibi in ipsis vitam æternam habere: nihilominus tamen, & longi ævi vitio, & librariorum culpa factum est, ut aliqua ex parte, & jam olim inter sese dissenserint, & nunc etiam dissonent exemplaria; & usque adeo quidem, ut ubivis id quod est genuinum à corrupto discernere, sit amplius *αδύνατον*. Enimvero quod illa hodie omnium antiquissima Græca versio abeat non nihil ab iis qui hodie sunt in manibus Ebræis codicibus, id factum esse non culpâ interpretum sed exemplorum quibus illi sunt usi diversitate, doctiores quique ac modestiores jam monuerunt. Præterquam nimirum quod vocales literæ ab iis aliæ sint adhibitæ atque nunc solet, etiam consonantium ex affinitate fuisse aliquam varietatem, imo & nonnulla alio paulum ordine tunc locata, deprehensum est ab eruditissimis. Qui proinde non oscitantur, non imperitiæ Seniores illos

*J. Capell.
in Crit.
sacra.
Jf. Voss.
lib. de
Transl.
Cr.*

*Usser. li-
bro de
Græca
versione.*

*Aug. l. 2.
de d. Et.
Chr. cap.
15.*

illos temerè accusant, sed omni meliore ob-
tentu illos eunt excusatum. Fuerit verò igitur
jam Philadelphiævo aliqua à nostris codi-
cibus discrepantia, ducentis circiter post
Esdræ annis. Discrepantia ajo jam tum fue-
rit. Non enim ullius sunt roboris quibus docti
quidam nuper conati sunt *ᾠδοξον* grande
illud persuadere: quasi illa ætate omnes
codices Ebræi ab iis qui hodie sunt dissonave-
rint, quæve nunc est in iis diversitas longè post
demum sit nata, & quidem à falsariâ manu
Judæorum. Perinde atq; Usserii etiam opinio,
quod illa quæ hodie superest versio Græca
planè sit alia ab ista vetere Septuagintavirali,
itidem omni caret verisimilitudine. Ut o-
mnino videatur, extra dubitationem esse id
quod diximus: jam tempestate Philadelphi in
nonnullis codices sacros variasse. Nec e-
nim etiam S. Augustini illud quis temere pro-
baverit: *etiamsi aliquid aliter in Hebræis exem-
plaribus invenitur quam isti, (Septuaginta scili-
cet interpretes) posuerint, cedendum esse di-
vina dispensationi quæ per eos facta est.* Fieri
enim

enim posse, ut sic illi interpretati sint, quemad-
modum congruere gentibus ille, qui eos regebat,
& qui os unum omnibus fecerat, Spiritus san-
ctus iudicavit. Prophetico enim spiritu fa-
ctam illam Græcam versionem, non nisi fabu-
losis Aristææ & Alexandrinorum commen-
tis orbi olim fuit proditum. At si illo
jam ævo variantes fuerunt lectiones codi-
cum, quis has vel illas genuinas tutò dixe-
rit? Nec enim quibus solos Ebræos codices
illos τῷ ἐβραϊστικῷ hodie audent nonnulli
asserere: nec quibus plerique alij pugnant
pro codicibus nostris: argumenta sunt cer-
tam alterutri parti fidem facere apta. In u-
tramque sane partem videre est abeuntem
priscam Ecclesiam Christianam. Jam enim uti-
que à multis seculis nostra exemplaria Ebræa
non à Judæis duntaxat sed à Christianis et-
iam αὐθιγὰ sunt habita. Non sane Ori-
genes, Lucianus Martyr, Hesychius, Hiero-
nymus ad Judaicos suos codices, tanquam ad
sanctam normam, versionem ipsam Septua-
gintavirilem & exigere & emendare dubita-
verunt:

*Vide Hæ-
sis Scho-
tani &
aliorum
contra L.
Vossium
libellos &
huius re-
sponsa.*

C

verunt:

verunt: illos autem sic emendatos & Orientales & Occidentales Ecclesiæ omnes quasi unanimi consensu sacrum in usum denique receperunt: neutiquam id facturæ, nisi & Judæicorum codicum *diversitatem* approbassent. Nec qui aliud docuerit, ad patrum usque memoriam, in Orientali pariter & Latina Ecclesiâ, reperrus est doctorum quisquam. Ex adverso autem ante Origenis ætatem, de exemplarium quibus Septuaginta fuere usi sacrosanctâ integritate, fortassis Christianorum nemo dubitavit. Ipsorum beatorum martyrum nonnulli haud dubitaverunt Judæos falsatorum codicum graviter accusare: quasi omnis, quæ jam tum fuit, Ebræorum codicum ab illis antiquis Septemviralibus diversitas à corruptelis Judæorum unice sit profecta.

*Buxtorf.
in Tiber.
Schick.
in Bech.
Hotting.
in Thes.*

Porro & ipsi nostri qui superant Judæorum Ebræi codices, jam perquam diu habuerunt, octingentorum minimum & quadraginta octo vocabulorum, suum Keri & Ketif Judæis appellatum. Ac tametsi vulgo solum
Keri

Keri ex Judæorum sententia probari soleat: non licet tamen illi placito tutò fidere. Eoque ^{Leusd. diff. 24.} eruditorum Christianorum, quidam haud dubitant semper Ketif observare: alii interdum hoc interdum illud prævalere existimantes, in suis translationibus non semper eadem via solent ambulare. Sunt autem & aliæ complures lectiones variæ codicum nostrorum Ebræorum. Primum istæ ex duorum Criticorum Ebræorum Ben Ascher & Ben Naphthali diversis sententiis. Quorum illum etsi vulgo Europææ & Africanæ regiones fere sequantur: fortassis tamen nec id omnino est securum, Ben Naphthali sectantibus Babyloniiis & per Orientem aliis dispersis Judæis. Differunt autem inter sese in nonnullis & ipsa nostra exemplaria Europæa. Quales variæ notari sparsim hætenus solent, ab accuratissimis quibusque codicum, cum primis eorum qui vetustate sua præ aliis venerationem merentur (cujusmodi in hac nostrâ Germania est Badensis, *νῆμα* olim Reuchlini. & illi forte haud secundus ille nostræ Bibliothecæ

Schick, in
Bechin.

Hotting.
Bibliotheca
carii pag.
158.

thecæ Julæ) scrutatoribus: nunc & in unum incipiunt colligi. Sunt autem & illæ variæ non minoris fortassis atque aliæ incertitudinis. Et verò fatemur, non ita undique jam tum olim fuisse à Masoretis (quanquam inusitata fuerit illorum industria) obsepram sacrorum exemplarium integritatem, ut mendosi omnino nihil longi jam ævi vitio potuerit irrepere. Præterquam enim quod ferior isthæc omnis fuerit curatio; notum est, quantum à Buxtorfio demum Masoræ accesserit, & nec illum diffiteri ausum complura adhuc superesse sibi prætervisa: idque ipsum doctissimos quosque alios illius literaturæ aperte affirmare.

Nihil hujus Te fugit PRINCEPS Doctissime; quapropter duxi equidem haud abs re fore, si nihil eorum à me quoq; hîc dissimuletur, utut prolixior justo fuisse queam videri. Agnoscis scilicet, AUGUSTE Dux, codices nostros Ebræos aliqua sui parte, qua scilicet varia laborant lectione, habere aliquid minus certi. Quamvis totus improbes illos, qui levium
& pau-

& paucorum mendorum obtentu, simplici-
ter atque in universum, nullo facto discrimi-
ne, vim authenticam omnem Ebræis no-
stris codicibus subtrahunt; imo eam (quod est
indignissimū) versionibus, ex ipsis codicibus
illis quos incertitudinis notant expressis, sive
Latinis sive Græcis, audent transcribere. In-
quantum verò incertus est originalis qui ap-
pellatur textus ipse, quidni agnoveris versio-
nem quoque hætenus certam dari non posse?
Utique enim id quod reapse incertum est
versione certum reddi nequit: nec potest
versio ejus quod vertitur fidem auctorita-
temque excedere.

Ad hoc vero non etiam ignoras, PRIN-
CEPS OPTIME, eam esse tantum non
omnium linguarum conditionem, ut inter-
pres aliquis, quamvis maxime industrius &
dexter, ita omnia nequeat exprimere, ne quid
super sit quod jure desideretur. Ebrææ linguæ
cum primis eam vim esse profitentur omnes
eruditi: quoniam multiplex est vocum plara-
rumq; significatio, quæ quidem omnes sæpe-
numero

numero suam habent peculiarem ἔμφασιν, quam tamen alia lingua pari opulentiâ haud referat. Etiam hac igitur de causa impediri, quo minus versio aliqua prodeat, quæ textui ipso originali æquiparari mereatur, jam pridem novisti.

Non etiam postremò Te DUX AUGUSTE fugit, quarumdam Ebræarum vocum ipsos veros significatus plane incertos esse. Et vero cum significationes illæ non aliunde fortassis tutò & sincere quam ex Judæorum traditione queant accipi, ipsis inter sese nonnunquam dissentientibus Judæis quî possit certa accipi significatio? Etenim ex radicibus quæ appellantur usu, derivatorum inde vocabulorum sensus verisimiliter quidem nonnihil potest, certo tamen accipi semper non potest. Quidni enim in Ebræa lingua contigerit, quod in aliis omnibus solet, ut à primæva origine vocum acceptio longo ævo multum deflexerit, imò tota perierit? Sed & multarum vocum radices in Ebræis codicibus antiquis non amplius supersunt, & inter Arabes

Arabes aut Æthiopes duntaxat hodie ab erudit-
tis inveniuntur. Quicquid sit, ea quoque parte
non posse ab interprete non interdum ab-
errari, quamvis optimo, non profecto Te et-
iam hæcenus præterit PRINCEPS. Fal-
luntur verò graviter, qui sibi solis illa versio-
num incommoda in mentem nunc venisse
censent. Quasi horum quidquam Te fuge-
rit, & non jam pridem animo sit præceptum.

Et si vero hæc ita sese habeant, quàm ini-
que tamen sinistri censores Tui, PRINCEPS
OPTIME, murmurant quasi rem impossibi-
lem moliaris? Molireris sane, si expectare
juberes versionem ipso Ebræo textu melio-
rem, vel omnium Ebræarum vocum certā &
locupletem undiq; translationem. Nihil verò
hujus Tibi propositum est. Nec enim aliud in-
stituis, quàm dare in usum Ecclesiæ vernaculā
interpretationem quæ sit solito accuratior:
inquantum nihilominus conditio permittit
& codicum & utriusque linguæ, & quatenus
patiuntur nostræ vires. Exprimi igitur qui-
dem curas exemplaria nostra Ebræa, qualia
olim

olim Rabbi Ben Ascher recensuit, quæve habentur hodie à doctissimis quibusque emendatissima. Nec tamen hoc ipso variantibus lectionibus aliis præjudicatum cupis, multo minus eas atro carbone vis expunctas. In variis tamen illis lectionibus id fecisti observari, quod plærorumq; consensu visum est hactenus rectissimum. Qua ratione inter varias interpretationes procedendum esse, prudenter olim censuit S. Augustinus: imo quemadmodum sancta olim omnis Ecclesia versata est in dubiæ non nihil fidei Canonicis S. Scripturæ libris dijudicandis. Utque in hisce incertis labatur interdum Tua hæc versio, quoniam tamen exiguus est variarum istarum numerus, satis consultum Ecclesiæ existimas, si in reliquis, quæ utique sunt potissima & longo intervallo pauca ista ob variam lectionem dubia superant, interpretes fuerit probe suo functus officio. Incertam porro quarundam vocum acceptionem tantum abest dissimulatam Te velle, aut certa pro incertis venditata, ut Tua hæc versio plærumque ambigua

*Aug. de
D.C. c. 12.*

Idem c. 8.

bigua illa disertè annotaverit. Raræ autem sunt & illæ voces: eoque nec illa raritas obstat, quo minus spei compos in reliquo amplissimi codicis sacri corpore feliciter quis evadat. Intra hosce limites decurrit hætenus omnium interpretum labor. Intra eos AUGUSTE Dux, Tuum etiam omne stat propositum. Majora & meliora ne in votis quidem fuerunt. Satis & Tibi & Ecclesiæ fuerit factum, si hætenus versionis Tuæ processerit perfectio.

Igitur primi quidem illi susurri vani sunt II. & non nisi bombi inanes. Sunt autem & illi SECUNDI ordinis nihilo majoris ponderis. Etenim & in illis aliquid est non de nihilo: quæ autem inde collectio instituitur nimis excedit vim præmissarum, ut Logici loquuntur. Inutilem scilicet esse omnem, qui Novæ versioni impenditur laborem, caussantur nonnulli: idque quandoquidem Ecclesiæ sufficiat versio quævis mediocriter fidelis, talis autem vernacula jam tum omnium sit in manibus.

Et vero talem aliquam versionem satis esse in Ecclesiæ usum, videtur ostendere pri-

D

mum

mum quidem ipsiusmet Salvatoris nostri &
 Apostolorum, deinde autem omnis per uni-
 versum terrarum orbem secuta Ecclesiæ per-
 petua consensio. In Sacris sane Novi fœderis
 voluminib⁹, circa illa quæ ex Mose & Prophe-
 tis adducuntur, plarumq; versionem Græcā ab
 Ebræis nostris codicib⁹ quamvis dissonantem
 videre est observatam, & quidem ita, ut in iis
 non attento illo dissensu vis interdū ponatur
 argumentationis: rarius cum Ebræis exem-
 plaribus conveniunt Apostoli ac loquuntur.
 Nec tamen versionem illā ipsis nostris Ebræis
 codicibus meliorem judicatam hoc ipso esse, e-
 quidem dixerim, aut compluribus seculis dixit
 quisquam Christianorum. Apostolorum ve-
 ro ut doctrinam omnem ita & hoc exemplum
 secuta est ipsa statim aurea Ecclesiæ tempestas.
 Ubicunque etenim Græcæ fuit linguæ usus,
 non ex aliis voluminibus quàm solis Septua-
 gintaviralibus sacra omnis institutio accepta
 est ad usque Origenis ævum: quantum qui-
 dem vetus historia nos docet. Alibi in Oc-
 cidente Latinæ quidem versiones obtinere,

sed

sed quæ itidem ex Græcis illis fuerunt translata. Quin & illas, quæ nunc superant, versiones Arabicas, Æthiopicas, Syriacas, Persicas, cum Græcis illis potius quam cum Ebræis exemplaribus convenire, ultrò profitentur eruditi. Quo profecto fit manifestum, versionibus minus accuratis, non certe exactis ad Ebræam normam, & Christianum initio factum esse omnem terrarum orbem, & indubie simul æternæ salutis participem. Quid, quod ipsa illa tempestate Græca isthæc versio infinitas passa sit corruptelas, ita ut nusquam deniq; priscam retinuerit integritatem, & sine salutis noxa nihilominus à fidelibus & sanctis, omni seposito deceptionis metu, usurpari haud desierit? Primus Origenes ex Ebræis codicibus ausus fuit illam nonnihil emendare: sed editio isthæc seculo demum quarto in Ecclesiæ aliquem usum publicum videtur recepta. Origenem imitatus eodem in studio Maximiano imperante est Lucianus Martyr: si fane soli Suidæ id tutò credimus; nec enim quisquam alius dixit, factam illam

Hier. præfat. Paralipom. Suid. in. Λουκιανός.

Hieron.
praf. in
Paralip.

correctionem ἐν τῷ ἱερογλίφῳ γλώτῃς. Emendavit eandem & Hesychius: modum tamen emendandi nemo docuit. Jam autem Hieronymi ævo, *Alexandria & Ægyptus in Septuaginta suis Hesychium laudabat auctorem: Constantinopolis usq; Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probabat: media inter has provincia Palæstinos codices legebant, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus vulgaverant: totusq; orbis hac inter se varietate compugnabat.* Plurimis verò locis editiones illas variasse, certum est. Imo & nunc deprehendere id quadamtenus licuerit, facta duntaxat collatione codicum Septuaginta quos hodie Europa jam publicavit. Et vero quem Anglia nuper dedit ex Ægypto acceptum & Niceni concilii ævo exaratum, per est verosimile ex Hesychiana superesse emendatione. Qui ex Vaticana Bibliotheca depromptus est, jure forte an dixeris Lucianæ esse ἐνδόσεως. In Complutensibus autem Aldinis & Germanicis nostris exemplaribus haud obscure cernere licet Origenianæ manus vestigia, etsi perquam sint mendosa,

dosa, jamdudum & asteriscis & obelis perditis. At verò non potuit verum esse quod *dissonavit*, ut alibi recte loquitur S. Hieronymus. *Hieron. pref. in Iosuan.* Fuit vero olim Latinarum versionum longe adhuc major infelicitas. Omnes enim quondam ex solis dissonantibus illis, imo perquam mendosis, Græcis codicibus translatae sunt, donec unus S. Hieronymus fine demum quarti Christiani seculi novam ex Ebræo cœpit condere. Non potuere non lutosæ esse quæ ex adeo turbidis fontibus profluxere. Ad hoc autem etiamnum Hieronymi ævo, *Hieron. ibid.* apud Latinos tot fuere exemplaria quot codices: & unusquisque pro arbitrio suo vel addiderat vel subtraxerat, quod ei visum erat, ut loquitur idem S. Hieronymus. Eodem tempore, imò post paulò dixit Augustinus: *Aug. l. 2. de doctr. Christ. cap. 11.* Qui Scripturas ex Hebræa lingua in Græcam verterunt linguam numerari possunt, Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuique primis Fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & aliquantulum facultatem sibi met utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari. Paulo ante dixerat,

Latinorum interpretum infinitam esse varietatem. Perierunt, fateor, dudum Latinæ omnes, excepta fortassis una, quam Italicam olim Augustinus, Hieronymus ipse Vulgata appellavit. Hæc enim videtur esse quæ etiamnum Vulgata dicitur. Quod enim & Hieronymi acceperit nomen, factum forte est quia hunc habuit emendatorem. Ut sit vulgata Hieronymi, non interpretis sed emendatoris. Versionem utique quatuor Evangelistarum jussu Damasi Papæ ad Græcos codices correctam esse ab Hieronymo, certum est. Quicquid hujus sit, Græcis citra controversiam affinior est Vulgata Latina nostra quam codicibus Ebræis: & quamvis una hæc in usu mansit Ecclesiæ per Occidentem & Septemtrionem ad Lutherum usque tamen defuisse populo necessaria S. Scripturæ ad salutem adminicula, nemo quicumque temere dixerit. At nec à Græcis Ecclesiis, post Nicænum concilium ad hæc usque tempora, unquam vel Ebræus codex vel versio aliqua ad illius fidem rigide exacta, sacrum

*Hieron.
præf. in
Evangel.
ad Damas.*

crum in
propter
se desier
torum d
cum rece
tingerus
quemlib
tis Asia
nam defu
theri nos
um ex El
miqui;
Dei verb
nus ad
semper
nus per
fuit à sal
de nequ
necessari
perfecta
Cate
ENTISSI
ignoras.

crum in usum fuit adhibita: nec tamen illæ propterea vel Christianæ vel Deo acceptæ esse desierunt. Par judicium autem est eruditorum de translationibus per Asiam & Africam receptis: quod soli Walthonus & Hottingerus, accuratissimi talium censores, quemlibet docuerint: absit tamen, ut Ecclesiis Asiaticis & Africanis salutiferam doctrinam defuisse existimetur. Quid? quod in B. Lutheri nostri versione, quæ nobis prima omnium ex Ebræo profluxit, multa semper doctissimi quique desideraverint? & tamen genuinum Dei verbum in Ecclesiis nostris sonavit hætenus ad salutem credentium. Uno verbo, semper & ubique usa est Ecclesia Christi minus perfectis versionibus, & tamen abunde fuit à salutaris doctrina instructa. Ac proinde nequit negari, ad salutem fidelium non esse necessarium, ut aliqua omnibus numeris perfecta translatio sit in vulgari usu.

Cæterum neque Tu, PRINCEPS SAPIENTISSIME, jam pridem hujus quidquam ignoras. Nihil hujus non aperte, quando-
cunque

cunque data fuit occasio, jam es professus. Quin hanc fuisse perpetuam Ecclesiæ conditionem, ipsis illis Germaniæ nostræ eruditis, quorum censuris plagulas primas operis subiecisti, per me ultrò testatus es. Quid, quod illi reprehensores Tui, PRINCEPS, recte quidem ab effectu atque à posteriore, ut loquuntur Logici, demonstraverint, sufficere in Ecclesiæ usum quamvis non omnino accuratam translationem, eorum tamen haud paucis lateat fortassis ejus rei causa; abs Te aulam possint isti addiscere?

Et verò duo cum primis attendi heic merentur. *Primum* est: quandoquidem sacra Scriptura in id præcipue divinitus data nobis est mortalibus, ut nos instruat in Fide ac Moribus ad vitā æternam, si hætenus salvus sit codex qui in usu est, siue authenticus siue versus fuerit, satis est cautum, satis consultum, satis prospectum fidelium Ecclesiis; in iis sane quæ verè sunt necessaria. Ad hoc autem sufficit utique, sicut codex authenticus non undequaque integer, ita & mediocris translatio.

latio. *In simplicitate, scilicet, Fides est, in Fide* Hilar. l. 10. de Tri-
nit.
justitia est. Nec Deus nos ad beatam vitam per
difficiles quæstiones vocat. In expedito ac facili
nobis est æternitas. Quæ hujus sunt generis
in Scripturis idemtidem repetita sunt: ut si
alibi ab interprete fuerit aberratum, alibi ta-
men abunde instruamur. Ac proinde velut
ab Augustino rectissime dictum est: in iis quæ Aug. l. 2. de D. C. cap. 8.
aperte in Scriptura posita sunt inveniuntur illa
omnia, quæ continent Fidem Moresque viven-
di: sic tuto pronunciare licet: in iis quæ recte
versa sunt Ecclesia qualibet habet omnia ad Fi-
dem & mores necessaria. Perinde equi-
dem ac originariorum codicum varietas ni-
hil obstat, quo minus qua parte conveniunt
certissimam illi doctrinæ normam præbe-
ant, ita nec παραρρηματα interpretum hæc-
tenus quidem multum nocent. Ne nunc
dicamus, haud defuisse jam olim in sanctis-
simo Patrum ordine, quibus & nostra ætate
docti piique nonnulli assenserunt, qui leviora
nonnulla παραρρηματα in narrandis
iis quæ evenere, à sacris ipsis scriptoribus haud
E fuisse

Chrysoft.
proem. in
Matth.
Erasm. e-
pistol. ad
Eckium.
Grot. l. 3.
de V. R. c.
9. 13.

fuisse aliena existimant, salva doctrinæ sacro-
sancta auctoritate. Quanto minus verò no-
cuerint salutiferæ doctrinæ translationum
aberrationes? Hæreticorum corruptelæ
plus longe quidem nocent: attamen etiam
illæ raræ sunt, & si quæ hodie superant, ex
aliis rectè dictis facile corriguntur. Utenim
omnia hæresis falsæt, omnemque adeo eripiat
veritatis lucem, fortassis *adivæ* est: hætenus
certè non contigit.

Hanc potissimam esse causam ejus, quare
citra dispendium salutaris doctrinæ, & codi-
ces originarij possint laborare aliqua sui par-
te, & versiones omnibus numeris absolutæ
haud sint omninò necessariae, fortassis trica-
tores ipsos Tuos fugit hætenus. Te vero, SA-
PIENTISSIME PRINCEPS, neuti-
quam præterisse, palam professus jam es il-
lis Tuo jussu abs me exaratis literis. Non
obscure autem simul jam innuisti, à propu-
gnatore Fidei, citra veritatis jacturam, posse et-
iam nonnunquam, imò debere, ex minus
probè verso Scripturæ dicto argumentum
peti

peti vera sententia. Idque adeo esse causam
Alteram, quæ meritò excuset versionum vi-
 tia, & Ecclesiam aliquatenus saltem præstet
 indemnem. Enimvero in universum satis
 est ad salutem, si rectam sententiam teneas,
 etsi minus idoneis illam teneas argumentis.
 Quod ipsum in omni etiam reliqua civili vi-
 ta prudentissimi quique Philosophorum agno-
 verunt, contenti opinione bona si desit sci-
 entia. Eapropter sane omnium quoque sa-
 pientum consensu fas est, interdum ad
 persuadendum id quod rectum & verum est
 uti minus firmis rationibus, modò illæ ἐνδοξα
 fuerint vel ad persuadendum aptæ, quales
 sunt quas ad hominem vulgò appellamus.
 Quin imo non id fas duntaxat est, sed etiam
 necessarium, si indoles discendum non sit
 capax τῷ ἀποδείξεων. Non Fidei igitur mo-
 rumque cœlesti doctrinæ derogatur, etsi illa
 probetur interdum ex minus rectè versis Scri-
 pturæ testimoniis. Quamvis enim illa reapse
 haud tum probetur, homini tamen persua-
 detur qui docendus erat, cuique adeo satis

erat si didicerit quid sit probatum, quomodo autem probatum sit haud intererat scire. Neque proinde decipitur reapse is qui ita trahitur in sententiam rectam, sed instituitur, habita ratione vel ingenii vel opinionum quibusest imbutus. Quemadmodum sane in aliis humanæ vitæ negotiis non sine culpa duntaxat hoc egeris, sed nonnunquam necessitate etiam quasi id postulante: ita in sacris quoque haud infrequenter idem venit usu. Hinc utique hanc docendi rationem ipsi quondam sanctissimi Ecclesiæ Patres exemplo suo approbaverunt: imo præiverunt hanc viam ipsimet Apostoli. Hi profecto, ut aliam quam multa nunc silentio præteream, non dubitaverunt in argumentum veri interdum ex ipsismet merè apocryphis aliquid mutuari: non ignorantes sublestam illorum fidem, tantum ideo tamen, quod apocryphorum istorum apud illos quibus cum sibi res erat valeret aliqua auctoritas. Quin eadem de causâ usos illos sæpius in probationem verosimile est *Versione Græca*, etiam qua parte discordat ab E.

ab Ebræo. Quibus sane certo id argumento
 est, quod Apostoli isthoc usu versionis illius
 τὸ ἀποφάναι & præ Ebræo ipso excellentiam
 significaverint (quod hodie nonnulli mor-
 dicus profitentur) illi haud videntur mihi
 attendere, quàm iisdem Apostolis non sit in-
 frequens argumenta ad hominem adhibere,
 & interdum sacris testimoniis uti à Græca ist-
 hac translatione multum dissidentibus. Ea-
 propter non equidem ego cum Hieronymo
 securè dixerim: *Apostolorum ubi præcedit au-*
thoritas, maxime Petri & Jacobi, quos columnas
Ecclesie vas dilectionis vocat, ibi omnis varia
explanationis tollenda suspicio est, & quod à tan-
tis viris exponitur hoc sequendum. Aut ut ali-
 bi loquitur: *Sit illa vera interpretatio quam*
Apostoli probaverunt. Non inquam secure
 idem dixerim. Sed & quis miretur, ausum
 ita loqui Hieronymum, quum jugularet pe-
 ne hoc ipso suam causam, quam pro Ebræis
 codicibus contra nimiam Versionis Græcæ
 auctoritatem instituebat. Usi autem sunt
 & Servator ipse, & Apostoli, & Evangelistæ

L. Capell.
in Critica
sacra &
Is. Vossius
l. de Trasl.
Græca.

Hier. in
cap. 9. v.
11. Amos.

Idem præ-
fat. in E-
vangel. ad
Damas.

testimoniis sacris juxta Græca frequentius quam Ebræa exemplaria: quandoquidem illa una fere versio terebatur tunc plætorumque manibus, legebatur ipsis in Synagogis cum alibi passim tum & in ipsa Palæstina, pæne denique æquabatur vulgò ipsis qui tum erant Ebræis codicibus. Ad hoc Christo ipsi & Apostolis, ut populo Judaico omni, familiarissimus videtur fuisse in quotidiano usu sermo Græcus, rarior Ebræus. Quæ latius ostendere non difficile fuerit, nisi Epistolæ hujus institutum prohiberet. Quicquid vero hujus sit, id certissimum est: in Novi Testamenti libris argumenta doctrinæ idemdem peti ex Mose & Prophetis juxta Septuaginta Versionem, tum etiam quando illa non consonat Ebræis exemplaribus, peti item ex apocryphis & receptis tum opinionibus: adeoque sufficere interdum in seria quoque doctrina ad hominem quæ dicuntur argumenta, ac proinde citra culpam ex minus rectè sese habentibus translationibus accipi probationes posse, modò de fide illarum nullum inter controver-

troverfantes fuperfit dubium. Ad illud vero exemplum in Patrum fcriptis licet vim magnam probationum catholicarum adverfum hæreticos deprehendere: nullius ponderis, niſi & hæretici in Verſionis Græcæ auctoritatem ſecurè conſenſiſſent.

Quæ tamen omnia abſit-ita quis interpretetur, quaſi nullis ſit opus ad probanda Fidei morumque dogmata certis indubitatiſque Scripturæ aliisque testimoniis. Faſſus ſiquidem fui jam tum, reapse non niſi opinionem parari ambiguis illis ſacris dictis, ſi de fide quam acquiſitam Theologorum ſcholæ vocant ſermo fuerit, utut Spiritus ſancti auxilio gratioſo fiat illa ἀντάμινα & cuius demonstrationi prævaleat. Nunquam verò non & ſacrarum demonstrationum, probandæ ſalutiferæ doctrinæ, ſuppedit copia: & ſolis hiſce utendum eſt, quando res exigit. Ita ſane Apoſtoliſ quidem abunde auctoritatis à miraculis erat & chariſmatibus: ut etſi ex V. Testamento nihil promerent tutò tamen quilibet poſſet, imò

imò quilibet jure deberet, in ipsorum doctrina acquiescere. Et in ipsis Versionibus, perquam alioqui turbidis, satis multa semper reperta fuere limpida & defæcata, unde ab Ecclesiis recta fides & potuerit & debuerit accipi. In decretoriis igitur pugnis, si cum eruditis res fuerit, tum verò neutiquam est quid adferendum nisi ex fontibus purissimis haustum.

Hier. prefat. ad Proverb. Russ. ex-pof. symboli.

Perinde ac recte olim ex solis Canonicis scripturis auctoritas sacrorum dogmatum potuit confirmari, etsi & apocrypha nonnulla ad ædificationem plebis in Ecclesiis legerentur.

Sed quorsum prolabor? Hoc unum volui, PRINCEPS OPTIME: minimè omnium Te ignorare, quod mediocris versio ad id sit sufficiens, ut Fideles Christiani ad vitam æternam deducantur. Imo verò & causas hujus rei haud Te fugere: adeo ut, quia fortasse Tuis Zoilis perinde haud satis perspectæ hætenus illæ fuerint, imposterum abs Te hi instituti queant solito magis sapere. Ut autem in viam unde plusculum digressus ego cui videar,

QUIL

videar, quasi redeam: quantumvis omnia
hæc ita sese habeant non tamen colligendum
hinc fuit, inutilem futuram versionem
Tuam, PRINCEPS OPTIME, neque
accusari debuit pium hoc institutum Tuum
alicujus *δειρρίας*: ceu jam tum dixi. Sapien-
tissime profecto dudum comperta Tibi est col-
lectionis illius cum vanitas, tum illi admista
maligna obtrektatio.

Et vero primum non quæ haud sunt *ἀπλῶς*
necessaria sunt simul & inutilia. Multum
videlicet differt utile à necessario: quando-
quidem sæpe alia ad esse rei faciunt alia ad
benè esse. Est verò & utilium sua quædam di-
versitas, perinde atque τὸ εἶναι suam habet
latitudinem. Ad absolutam scilicet rei per-
fectionem etiam elegantia & ornatu quodam
opus est. Quod non in iis duntaxat quibus
civili in vita utimur homines suum habet lo-
cum, sed etiam in operibus naturæ: nam &
hæc pulcritudinem aliquam affectat subinde
in ultimum complementum. Quamvis igitur
ἀπλῶς ad Fidelium salutem non fuerit o-

F

pus

pus versione aliqua accuratiore, nihil vetat tamen quò minus illa sit utilis Fidelibus quibufq; ad aliquam felicitatis partem. Melius utiq; fuerit carere etiam nãvis, etfi illi non detrahant omnem formæ venustatem. Cumq; citra controverfiam omni in re, etiam minimâ, veritas feñtanda & error fit abigendus, quantò magis id agendum fuerit in iis quæ Deus ipfe humano generi conceffit? quales utique funt Sacræ literæ. Si fane templa & quicquid eñt facrorum instrumentorum pulcritudinem aliquam jure meritò exigunt, postulat profecto & Sacræ Scripturæ majestas, ut quantum fieri potest versiones quoque ejus omnes ab erroribus interpretum liberentur, etiam in iis quæ cateroquin minoris queant ponderis cenferi. Hañtenus fane nemo fidelium non optare fibi debet versionem quàm accuratiffimam, licet etiam citra eam poffit æternæ falutis fieri compos. Omnis error ab imperfektionẽ aliqua eñt: omnibus autem enitendum eñt ad gradum fummum. Et folet hoc fieri quavis in re alia ab omnibus qui fapiunt. Igitur

Igitur dum studes, AUGUSTE PRIN-
CEPS, vernaculam dare versionem Eccle-
siis nostris quæ sit quam accuratissima, etsi
agnoscas, eam quæ recepta in vulgus est ad fi-
dei & morum doctrinam sufficere, recte ta-
men existimas, omnibus promiscuè hoc ipso
posse Te prodesse, saltem ad omnium mayo-
rem in sacris profectum, & quasi sanctæ sci-
entiæ absolutam pulcritudinem. Revera
autem est propositum Tibi, SAPIENTIS-
SIME DUX, etiam longe majus aliquod Ec-
clesiarum nostrarum commodum. Quod
quidem non primò statim ad omnes pertinet,
in omnes tamen suo quodam modo redun-
dat. Quemadmodum nimirum in republi-
ca quavis civili alii obtemperant ac reguntur,
aliorum in officio est regere atque administra-
re rempublicam: ita & in Ecclesia alii sunt
ovium instar & in discipulorum ordine, alii
pastorum & doctorum funguntur vice. De-
dit enim Ecclesie sue, præter fidelium turbam,
Deus alios quidem Apostolos, alios vero Prophe-
tas, alios autem Evangelistas, alios Pastores &

Eph. IV.
vers. 11.

F 2

Docto-

Doctores, ad compactionem sanctorum, ad opus ministerii, ad adificationem corporis Christi, donec perveniamus omnes in unitatem Fidei & agnitionem Filii Dei. At verò etiam civili in vita, obtemperantibus quidem sufficit bona de gerendis rebus opinio, prudentia tamen regentium virtus est propria. Quod alibi prolixè sum persequutus. Consimilis autem & Ecclesiæ ratio est. Non illa quæ vulgus Christianum præstat salutis suæ securum Fidei simplicitas, fatis est Pastori & Doctori Ec-

2. Tim. 2.
vers. 24.

διδάσκων: debet is posse ὁρθομεῖν aut rectè partiri sermonem veritatis, debet potens esse exhor-

Tit. 1. vers. 10. 11. λέγοντας ἐλέγχειν. Sunt enim multi intractabiles, & vaniloqui, & mentium seductores, qui totas domos subvertunt: his igitur obturandum est os, sive ut ipsomet Apostoli utar verbo, τῶν θεῶν ὑπομιμνήσκω. Nihil autem horum effici potest, adversus illos quidem, qui pagani aut Muhamedani non sunt, nisi cum alia tum saltem fideliter & accurate
versa

versa Scripturæ Veteris pariter Novæque subsidia, sint in promptu. Nec vero quæ non ex fide translata sunt sacræ *ἀποδείξεις* habent vim, sed opinionem duntaxat gignere sunt idonea, aut *μετὰ ἀνθρωπων* valent, apud eos scilicet qui nec incuriose versa suspectant. Ut hodie autem tuto ac securè admittat, quod non sive de Ebræo Testamenti veteris sive de Novi fœderis Græco fonte sit haustum, vix quisquam patietur sese adduci, si sapit quidem. Ex quo scilicet, velut Græci circa Fœdus Novum, ita Ebræi Judæorum codicis circa Testamentum Vetus, authentica dignitas ab Ecclesia capit agnosci. Id quod jam olim venit usu. Ceu enim diximus, secure quondam contra Judæos, etiam ex Septuaginta tralatione, omnia sine discrimine, & Apostoli & primi doctores Apostolici deprompserunt. Simulac vero ab improbis Judæis versionis illius auctoritas, quæ hucusque à quamplurimis non Judæorum minus quàm Christianorum credita erat divina, in universum apud omnes maximo (ceu par erat) in

pretio fuisset, vocata in dubium, & ex scholis ac synagogis passim protrusa est (quod, nisi fallor, circa Barcochebi PseudoChristi tempora Hadriano imperante primum cœpit, quia & Aquilæ Pontici nova versio tum prodit; certè paulo ante cæperat, quando sanctissimus Martyr Justinus contra Tryphonem Judæum disputavit) tunc sensim etiam ad illos qui tum ferebantur Ebræi codices flexi à Christianis quoque sunt oculi, novisque armis excepta est Judæorum protervia, Origene cum primis aliisque multum satagantibus. Quæ ratio sane Origenem ad laboriosissimam illam Græcorum, codicum collationem, quam Epistola ad Ambrosium suum memorat apud Cedrenum ad interpolationem item & correctionem Septuaginta veteris versionis, ad Tetrapla Hexapla & Octapla volumina conficienda; quæ Lucianum Martyrem ad suam cum Ebræis codicibus collationem; quæ Hieronymum initio ad novam ex Origeniano Græco exemplari, deinde ad aliam ex Ebræis Judæorum codicibus versionem dandam, adegit

*Cedren.
in comp.
hist.*

adegit jam olim: quæ postremò ab eo usque tempore doctiores quosque & prudentiores Christianos fecit ad Ebraicam veritatem, tanquam ad fontem & normam respicere: illa eadem ratio jure merito hodie compellit nos, operam dare, ut quoad fieri potest omnia cum illis fontibus in Ecclesiis nostris conveniant. Ecclesiasticos sanè doctores, æquissimum est, hac parte bene munitos & instructos esse, in veritatis propagationem, adversus quamcunque vim errorum.

Hoc est Alterum illud, AUGUSTE PRINCEPS, quod accuratiore Tua vernacula versione efficere instituis. Non enim simplici duntaxat turbæ fidelium vis consultum, sed cum primis iis quibus Evangelicæ doctrinæ majorem curam ipsum Ecclesiasticum pascendi ac docendi munus demandavit. Etsi enim hisce armis pugnari non cupias in sacris quibusque populi concionibus: attamen sapienter & pie hoc agis, ut illa semper sint sacri ovilis Pastoribus in promptu. Ad Origenis scilicet exemplum, de quo ita Hieronymus:

Adaman-

Hier. pra-
fat. ad
Tradit.
Hebr.

Adamantius cum in homiliis suis quas ad vul-
gum loquitur communem editionem (Septua-
ginta scilicet) sequatur, in tomis, id est in dispu-
tatione maiore, Hebraica veritate stipatus, &
suorum (Hexaplorum nempe & Tetraplorum)
circumdatus agminibus, interdum lingua pera-
grina quaerit auxilia. Ante omnia nimi-
rum id quidem curandum esse statuis, uti
regant Ecclesiam qui vitae sanctimonia praelu-
ceant gregi: simul autem probas Hieronymi
illud: Nihil prodest conscientia virtutum frui,
nisi & creditum sibi populum possint institueri,
ut valeant exhortari in doctrina sana & eos qui
contradicunt redarguere: ut & istud alterum:
Sancta rusticitas solum sibi prodest, & quantum
aedificat ex vita merito tantum nocet si destru-
entibus non resistat. Igitur cum eodem Hie-
ronymo non vis presbyteros declamatores esse
& rabulas, garrulosque sine ratione, sed myste-
riorum peritos, & sacramentorum Dei nostri
eruditissimos. Verba nimirum volvere, &
celeritate dicendi apud imperitum vulgus admi-
rationem sui facere, indoctorum, etiam esse ho-
minum:

Idem Ep.
2. ad Ne-
p. r.

*minimam: nihilque tam esse facile, quam vilem
plebeculam & indoctam concionem lingua vo-
lubilitate decipere, quæ quicquid non intelli-
git plus miratur, si quis alius rectissime per-
spicis, PRINCEPS SAPIENTISSIME.*
Igitur Ecclesiastico ordini cum primis pro-
spectum optas: ne amentatis hastis proce-
dat in aciem, quando Domini bella seriò de-
pugnanda fuerint. Et malis Tu quidem,
posse omnes illos ex ipsismet fontibus haurire
limpidam sanamq; doctrinam: sed quoniam
multa iis alia maximè necessaria discenda
veniant, nec omnium vel illa sit ingenii ca-
pacitas, vel illa fortunata felicitas, ut neces-
sariis addere utilia quæque possint, neuti-
quam vero ipsa originalium linguarum pe-
titiæ ad salutaris doctrinæ propagationem
omnibus peræque sit necessaria, fatiusque
proinde sit deficere nonnihil in utilibus
quam necessaria ignorare; sapienter utique
instituis saltim hoc agere, ut in gradu secun-
do stent illi recto pede, quibus primum asse-
qui haud est concessum.

G

Hinc

Hinc nec ab Ecclesiarum amplissimi Ducatus Tui Presbyteris Ebraei Græci que sermonis scientiam exigis, (quod alibi solet) multo minus illam fidei turbæ salutis æternæ causâ necessariam existimas, (ceu itidem aliâs quidam delirant,) ut tamen saltem aliqua prodeant tenus probè instructi Presbyteri, si ultra iis non detur progredi, hoc accuratiore isthac vernacula versione effici posse, Te certa tenet fiducia. Enimverò duo solent quidem, PRINCEPS OPTIME, turbare nonnullos. Quorum commune illud est principium: quod solus qui appellatur originarius textus sit verbum Dei, versio omnis ut hominibus debetur ita reapse verbum sit hominum. *Primum* igitur sola originaria illa vim habere divino verbo insitam, instituendique adeo homines ad salutem: *Secundo* sola illa fidem certam divinamque mereri, versionem autem credi tantum propter auctoritatem interpretis, quæ credulitas est fides humana & perincerta. Te vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, horum nihil turbat & quidem merito.

merito. Falsissimum nempe est illud, cui u-
trumque est superstructum fundamentum.
Nec enim in apicibus literarum aut sono vo-
cabulorum reapse vis sita est alicujus sermo-
nis, sed in eo cuius literæ & voces sunt signa.
Quibuscunque igitur characteribus, quibus-
cunque vocibus, quocunque libro quid tra-
ditum fuerit, perinde id est si vim spectemus
sermonis Verbum igitur Dei est omne quod
textu originario significatur, in quamcun-
que linguam, in quoscunque characteres, in
quæcunque volumina fuerit transfusum. Il-
lud quoque demum pollet Spiritu qui vivi-
ficat nos: vocum literarum librorum variæ
formæ per se nihili sunt & nullius efficacix.
Nititur quidem porrò versionis firmitas in-
terpretis auctoritate, atq; illa hætenus huma-
na est quæ dicitur fides; nec tamen propterea
caret certitudine. Est enim & infallibilis
quædam humana fides: alia rarissime fallit
& perquam saltim est verosimilis, etsi quæ-
dam sit in errorem prona. Non aliâ vero
certitudine, non aliâ fide, etiam ex origina-

rio fonte aliquid accipi potest. Ne enim nunc dicam, quod sola traditionis fide sciamus, quanam scripta sint Prophetarum & Apostolorum, utique solâ traditione, quid singuli apices & characteres quidque singulæ voces significent, intelligitur. Quibus igitur omnis humana fides citra discrimen suspectæ est certitudinis, fateantur illi necessum est, nihil etiam sese certi ex textu originario posse discere. Latius omnia quæ hujus sunt argumenti alibi persequutus ego sum. Te vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, nihil hujus jam pridem fugit: còque non probasti unquam illos, qui superstitiose adeo Ebræum & Græcum codicem venerantur, ut versionis omnis vim & fidem sollicitent. Itaque satis consulturum Te Ecclesiis nostris prudenter judicasti, si præbeas translationem, & quidem ea fide eaque industria confectam, quæ ad certitudinem in omni humana vita creditur sufficere.

Sed quò prolabor? Tu vero PRINCEPS OPTIMÈ, certus eiam Tertio es, exquisitiorem hanc translationem Tuam usui futuram

in uni-

in universu
dem ordi
mæ plebis
verò nefas
fortunæ b
vulgus, n
ti sacrâ c
lere. Suffi
appetend
pitur ab
scilicet le
ad salute
quibusvis
præstare
gissimè,
curata S
obtentu
quia illa a
Clero den
Hos sane j
mus. Qu
negotii Scri
vis distra

in universum omnibus, qui extra Cleri quidem ordinem non tamen etiam in rudissimæ plebis classe sunt constituti. Enimverò nefas est, quos vel ingenti, vel otii, vel fortunæ benignitas supra infimum evexit vulgus, non etiam viribus omnibus conari sacrâ quoque scientiâ plebem antecellere. Sufficiat plebi lac, ast solidior cibus aliis appetendus est. Is autem ex parte accipitur ab usu exquisitissimæ versionis: quæ scilicet lectorem non in maximè duntaxat ad salutem necessariis & planissimis, sed in quibusvis etiam aliis ab erroribus immunem præstare idonea est. Absit enim quàm longissimè, ut erectior & melior quisquam, ab accurata Scripturæ lectione ac meditatione, obtentu vel secularium negotiorum, vel quia illa ad salutem non cuiusvis est necessaria, Clero demum soli conveniens sit, abstineat. Hos sane jam olim increpuit S. Chrysostomus. *Quid ais, inquit, homo? non est tui negotii Scripturas evolvere, quoniam innumeris curis distraheris? Imo tuum est magis quam illorum*

Chrysost.

hom. 3. de

Lazaro.

*illorum, Clericorum nempe: neque enim illi
perinde Scripturarum egent praesidio atq; vos in
mediis negotiorum undis jactati.*

Igitur quum accuratior S. Scripturae trans-
latio, & omnibus fidelibus Ecclesiae nostrae,
ne turbâ quidem exceptâ, & presbyteris quam
maxime, & denique omnibus etiam supra
vulgus eminentibus, usque sit adeo cum uti-
lis tum propemodum necessaria; quam im-
proba est calumnia, quâ petitur piissimum
institutum Tuum, AUGUSTE DUX, qua-
si dum novam & exquisitiorem adornas
vernaculam versionem, circa negotium inu-
tile occuperis, & operam perdas! Quod sanè
tam multis modis usum insignem præstabit
aliquando, id citra gravem injuriam non po-
terit, tanquam inutile sit, diffamari. Mire-
ris vero meritò, imo jure indigneris, quod
ausint homines Te accusare, CELSISSIME
PRINCEPS, iis etiam argumentis, quæ si quid
valeant, nunc omnis omnino versio, nunc
saltem quælibet post primam, fuerit impro-
banda. Cum prima videlicet tum secunda
objecti-

objectio q
communis
saltem pluri
similitudin
potest versu
dicibus, (q
versiones
cum omni
partim m
manaverin
ctis est tra
tua sit, inu
novus labo
Hesychii v
datio, inu
gnini, Mun
Latina tran
theri nostri
nominibus
illos quos c
actores ha
rbem Chr
las & laud

objectio quas haecenus agito, usque est adeo communis, ut non Tibi uni, sed versionibus saltem plerisque si non omnibus, pari possit similitudine veri opponi. Si utique nulla potest versio accurata ex Ebraeis confici codicibus, (quod primò objectum fuit,) omnes versiones nullius fuerint aut exiguae fidei; cum omnes quotquot sunt partim proximè partim mediate ex solis illis fontibus promanaverint. Si, quoniam ad salutem mediocrius est tralatio satis, accuratior quævis superflua sit, inutilis fuit non Hieronymi duntaxat novus labor, sed Origenis etiam & Luciani & Hesychii versionis Septuaginta omnis emendatio, inutilis quæ patrū memoria facta est Pagnini, Munsteri, & præstans illa Tigurinorum Latina translatio, inutilis & Germanica Lutheri nostri, ut alias taceā. Qui Te profecto istis nominibus accusant, PRINCEPS OPTIME, illos quos dixi omnes accusant, quos utique auctores habes Tui instituti: imò universum orbem Christianum accusant, qui versiones illas & laudibus & actis gratiis accepit, suoque

56 *EPISTOLA GRATVLATORIA*
que consensu roboravit. Hoc non adverti à
reprehensoribus, vel inscitia, vel odii aut in-
vidiæ quæ corruerit iudicii facultatem,
signum est luculentissimum.

Quæ sequuntur reprehensiones propius
ipsam Te tangunt, PRINCEPS, nec perinde
ut priores vagantur: coque & illas nunc
revocabo sub censuram relictis prioribus:
præsertim quoniam justo prolixius iis forte
sum immoratus.

III.

Est autem ordine TERTIUM illud,
quod versio vernacula B. Lutheri nostri eâ sit
perfectione, ut melior expectari abs Te ne-
queat. Quod profecto dignum est accuratâ
expensione, quoniam strictim quasi Tuo o-
peri oppositum est. Et verò indignum fue-
rit facinus ac perquam imprudens, si coneris
melius quid dare illo, quo nihil perfectius
produci potest. Hoc sane non tam ludere
fuerit operam, quàm operam, quod ajunt;
pariter & oleum perdere. Quid possit esse
alienius à sapientia Tua, DUX AUGUSTE?
quid ab illo Nestoreo rerum usu, quo nunc
in

in unive
theri por
fecto cui
venerari
cisti. Av
STO, at
fessore, q
ro favit;
ritatis pr
crimine
periculo
vis sancti
pos, ha
provesta
cornicun
perfectiss
stigio suo
Verun
pius, non
nostrum,
illhoc etia
late, inter
tis molest

in universo Principum ordine emines? Lutheri porro nostri justâ reverentiâ non profecto cuiquam mortalium cesseris. Hunc venerari jam à teneris exemplo aviro didicisti. Avo enim utique genitus es ERNESTO, æternæ illo & sanctæ memoriæ Confessore, quo impensius fortassis nemo Luthero favit; tunc etiam, quando Evangelicæ veritatis professio & Lutheri amicitia, cum discrimine omnium bonorum, imò cum vitæ periculo conjungeretur. Illius tanti Principis sanctis vestigiis, neutiquam degener nepos, hætenus institisti. Quî igitur nunc, provecta adeo ætate, mutes animum, & quasi cornicum, quod ajunt, oculos confixurus, perfectissimum summi virorum opus de fastigio suo velis detrahere?

Verum enimvero, nemo doctus, nemo pius, non maximis laudibus B. Lutherum nostrum, cum aliis infinitis nominibus, tum isthoc etiam prosequatur; quod rudi tempestate, inter perpetua pericula, inter innumeras molestias, adeo paucis hætenus Ebrææ

H doctri-

doctrinæ in publico suppetentibus admini-
culis, nullo lucro invitante, deterrente un-
dique hostium calumnia & violentia, pri-
mus & unus post S. Hieronymiævum (in Eu-
ropa saltim, nec enim de Asia aut Africa alter-
utram in partem nunc quidquam dixerim)
hoc est post mille amplius annorum interval-
lum, ex Ebræo integri Testamenti Veteris
versionem novam dare vel conatus fuerit.
Quis non miretur sane? Quis non obstu-
pescat ad tantos ausus? Imo quis non sum-
mo prosequatur præconio, quod primus
omnium saltim Germanico populo & nostra-
te lingua (heic enim Latine, fateor, præve-
rat Erasmus) ex Græco fonte Testamentum
Novum omne tradere simul fuerit ausus?
Non ausus verò duntaxat hoc Beatus noster
Lutherus fuit, sed reapse præstitit. Et qui-
dem ita præstitit, ut omnibus ante se natis,
Germanis utique, citra controversiam utro-
que in opere palmam præriperit. Ete-
nim jam ante illum nonnulli, dissimulato no-
mine, Sacros libros Germanicè verterant,
quidam

quidam &
pographic
& viginti
teris Test
separatas
Tua man
gustam Bi
rium inco
ditur etia
vernacul
ter verso:
in Theolo
per exhib
profanan
tinentur
ditiones
temporis
est antiqu
culi Chris
sextum, p
culi illius
more liber
nonnullis v
tragesimo

quidam & typis vulgaverant, jam reperta typographica arte. Inter ducentas sane sex & viginti sive universæ Scripturæ sive Veteris Testamenti, Novi item Testamenti separatas septuaginta sex editiones, quas Tua manu, PRINCIPUM DECUS, in Augustam Bibliothecam, thesaurum illum librarium incomparabilem, retulisti, comprehenditur etiam manuscripta Bibliorum translatio vernacula perantiqua, proso sermone bis, & ter verso: quas inter & illa est, cujus specimen in Theologicæ Bibliothecæ volumine pronuper exhibuit, meritis in rem omnem sacram profanamq; celeberrimus Hottingerus. Continentur ibidem typis excusæ Augustanæ editiones duæ: atque adeo illa etiam quæ sine temporis indicio prodiit, atque indubie per est antiqua; præcedens videlicet annum seculi Christiani quinti decimi sexagesimum sextum, perperam tamen (nec enim ante seculi illius annum quinquagesimum nostro more liber quisquam typis descriptus est) à nonnullis venditata tanquam anno jam quadragesimo prodiisset. Habetur ibi & ve-

*Hotting.
Bibl. Theol.
log. c. 6.*

tustissima quædam Coloniensis *ἐκδοσις*, sine temporis nota, simul tamen glossulis illustrata. Est & Lybecensis plebejâ Saxonica dialecto, itidem cum suis glossis: ex quâ, florente jam Luthero, Halberstadenſis alia est expressa. Reperiuntur & binæ Norimbergenses editiones. Quæ omnes inter sese multum diversæ, ut aliis atque aliis auctoribus debeantur, jam tum autem seculo illo rudiori Christiano post decimum quinto, & quidem fere ante natum Lutherum universæ, saltim conditæ sunt, plæræque etiam publicatæ in vulgus. Quamvis autem meritò laude digna sit omnis isthæc industria, infinito tamen intervallo omnes illos interpretes nostros Lutherus superavit. Nihil videlicet illorum veterum non ferè ex sola Latina Vulgatâ & parum fideliter est translatum. Nihil non rude & barbarum magis quam Germanicum sonat. Nihil non obscurum & sæpe ineptum intelligi. Alicubi & profana licentia ausa est sacris miscere perquam aliena, quædam & turpia atque improba. At verò Lutherus

noster

noster su
Ebraico pa
ilius dictio
vel optave
merito, e
recte scri
Mira por
tas, elega
religione
phanis he
illa aptissi
proinde in
manicis &
si Dei no
est illa ja
populis e
dubitaver
condere,
in vita pra
suffecisset
& jam plu
que vicino
ando equ

noster sua omnia ex limpidissimis fontibus
 Ebraico pariter & Græco hausit. Versionis
 illius dictione nihil tersius, nihil emendatius,
 vel optaverit quis talium sectator. Dixerit
 merito, ex isthac versione nos Germanos
 recte scribere & loqui emendate didicisse.
 Mira porro tralationis perspicuitas, proprie-
 tas, elegantia, & suavitas. Summâ denique
 religione Apocrypha à Canonicis, sacra à pro-
 phanis heic sunt discreta. Itaq; est sane versio
 illa aptissima ad lectorem instituendum; ac
 proinde incredibiles hætenus Ecclesiis Ger-
 manicis & attulit fructus, & feret imposterum,
 si Dei nos benignitas porrò afflaverit. Imo
 est illa jam fuitque pridem Septemtrionalibus
 populis etiam aliis utilissima, utpote qui non
 dubitaverint ex hac unâ versione sibi novas
 condere. Quod si profecto nihil aliud omni
 in vita præstitisset Lutherus, satis hoc unum
 suffecisset ad æternam viri commendationē,
 & jam plus satis ille Germaniæ nostræ omni-
 que vicino Europæo orbi profuisset. Eoque
 laudo equidem Joannis Bugenhagii pieta-
 tem,

Matthes.
 conc. 13. de
 vita Lu-
 thers.

tem, qui quotannis festo domestico memoria
 riam editæ hujus versionis per hymnos & sa-
 cras gratiarum actiones celebravit. Non
 minus sane versio illa nostra anniversario fe-
 sto meretur, saltem à Germanis nobis, cele-
 brari, atque diem illum quo in lucem venit
 Tralatio Septuaginta, in Pharo olim gentiles
 pariter & Judæi quotannis sunt venerati:
 quod Philo testatus est. Sane feria anniver-
 saria Matthæi Apostoli etiam hoc nomine
 jure debeat esse nobis solemnior, quoniam
 circa illum diem prima lucem vidit Novi
 Testamenti vernacula illa editio: quod ab A-
 brahamo est Bucholzero annotatum. Freme-
 rent indubie & ringerentur adversarii, id si à
 nobis fieret: perinde atq; sacram Alexandri-
 norum lætitiā in solemne jejunium mutavit,
 sequioris ævi (fallitur enim Scaliger in Phila.
 Temp. delphi tempora, falluntur in Hadriani ævum
 originem illius jejunii conjicientes, cum ejus
 in recensione jejuniorum ne Maimonides
 quidem meminerit) Judæorum quorundam
 à sententia majorum, quorum quam multis

*Phil. l. 2.
de vita
Mos.*

*Bucholz.
Ind. Chrö.
ad annum
1522.*

*Scal. l. 7.
de Emen.
Temp.*

*Petis. l. 2.
Var. L.
cap. 11.*

*Maim. de
Jejun. c. 5.*

δεόπνδ.

Ἰσοπυθον visam illam versionem etiam ex
Thalmude discere est, longissimè recedens *Mass. M.
gil. c. 1.*
improbitas. A nobis tamen omnes ejusmo-
di fremitus meritò possent ac deberent con-
temni.

Cæterum hunc licet cultum, & hæc lau-
des licet, mereatur B. Lutheri versio, non
propterea tamen sive authentica sive omni-
bus numeris perfectissima est. Novisti sane,
PRINCEPS ERVDITISIME, nec
Lutherum ipsum, quo generoso fuit animi
candore, tale quidquam dum viveret profes-
sum, neque hæctenus à doctorum quoquam,
utut ille addictissimè faverit Lutherò, palàm
affirmatum esse. Indoctæ plebis tamen non-
nullis cùm olim tum etiam nū esse persuasum,
quod non tam interpretem egerit Lutherus
quam Propheticum divini verbi promulga-
torem, non itidem Te præterit. Qui quam
optime intelligis, quantum vatem inter at-
que tralatorem sit discriminis: *ibi* nempe,
ut rectè ait Hieronymus, *Spiritum ventura*
dicere, hîc eruditionem & verborum copiam

*Hieron.
præf. in
Penias.*

ea quæ intelligit transferre. Et vero circa versionem à B. Luthero institutam nihil plane quod vel speciem possit miraculi habere, contigit: cum propheticum omne miraculo muniri & soleat & debeat; Versio etiam Septuaginta vere divinitus fuerit facta, si quæ de septuaginta cellulis & singulorum interpretum consonantiâ fertur narratio certâ constaret fide. Non aliis ad interpretationem suam vir summus usus est adminiculis, quam quibus opus est ad quamvis aliam translationem. Didicit scilicet à magistris Ebræam linguam, didicit ab aliis Germanici sermonis proprium maxime & sibi hætenus ignotum usum. Consuluit Judæos aliosque Ebraice doctos, circa ambiguas vocum Ebræarum significationes. Adhibuit operam virorum tali peritia insignium quidem, non vatum tamen. Lectu sunt atque ad omnem posteritatem gratâ commemoratione dignissima, quæ

Matthes. Joannes Matthesius vir pietate & studio bene
con. 13. de de Ecclesia merendi longe præstantissimus,
V. L. Lutheri quondam convictor & familiaris, de
 solemn

solemni illa Translationis nostræ recensione, quæ effluxi seculi anno quadragesimo cœpit, in ipsa populi sui sacrâ concione recitare non dubitavit. Convenisse scilicet statim ante cœnam horis præter Lutherum ipsum, Johannem Bugenhagium, Justum Jonam, Casparem Crucigerum, Philippum Melanchthonem, Matthæum Aurogallum & Georgium Rörerum: adventasse interdum & Bernhardum Zieglerum & Forstemium. Venerandum profecto & pereximium collegium, non Propheticum tamen. Nec vero divinarunt hi præstantes viri, sed à precibus ad Deum rite fufis contulere codices, Ebraicum, Chaldaicum, Græcum, Latinum, Germanicum, & commentarios Rabbinarum, omnibusque expensis in unam tandem venerunt sententiam; dirigente omnia Luthero, & auditis singulis, prout peritia, iudicio, aut facundia valuerunt. Superest Lutheri epistola de interpretatione: qua studium quidem suum & operam & interpretandi auxilia commemorat, propheticum autem nihil.

I

Nec

Nec usquam vel verbulo innuit sibi datum
divini quidquam præ aliis interpretibus.

Exordium æterni & nunquam satis lau-
dandi operis factum est, Novo testamento ex
Matthes. fonte Græco vernacule edito: quod & à Mat-
l. c. thesio annotatum est. Id contigisse anno
seculi illius vicesimo secundo circa Matthæi
Buch. Ind. festum indicavit etiam Bucholcerus: idque
Chron. recte; nam & abs Te, PRINCEPS OPTIME,
editionis hujus exemplar in Augustam
Bibliothecam est relatum. Addidit verò
Bucholcerus: in Novo Testamento recogno-
scendo usum Lutherum *Philippi studio atque*
censura: videndamque in id Epistolam Phi-
lippi primam ad Camerarium. Ast à Phi-
lippo quidem adjutum Lutherum perquam
est verisimile. Epistola tamen illa prima,
scripta Januario mense illius anni, de Novi
Testamenti recognitione habet nihil; sed
hoc: *Vetus Testamentum cuditur, in quo re-*
cognoscendo modò nonnihil negotii nobis sit. Ut aut
mendosus sit locus, aut agat de aliqua V-Testa-
menti Latina vel Græca editione. Sequentem
anno

anno, non
Luthero ei
Quæ editio
gustæ Bibl
line indic
cum præf
Lutheri i
ni præfati
tum nih
Bucholce
Psalteriu
theca Tu
anno ist
Lotterus
teris Test
ne, con
Testame
quæ prim
nnia usq
bi edita
qua tum
usim.
eos ipsum

anno, notante eodem Bucholcero, editus à
Luthero est Pentateuchus Germanicè versus.
Quæ editio fortassis illa est Pentateuchi Au-
gustæ Bibliothecæ Tuæ, PRINCEPS, quæ
sine indicio loci & temporis ibi reperitur,
cum præfixo nomine Veteris Testamenti &
Lutheri in Testamenti illius libros commu-
ni præfatione. Ad annum vicesimum quar-
tum nihil aliud notavit idem diligentissimus
Bucholcerus, quàm à Luthero editum esse
Psalterium Germanice. Sed Augusta Biblio-
theca Tua, PRINCEPS, habet volumen
anno isthoc Wittebergæ per Melchiorem
Lotterum editum, titulo item communi Ve-
teris Testamenti & præfixa eadem præfatio-
ne, continens duas partes librorum Veteris
Testamenti, præter Pentateuchum scilicet
quæ primam constituit partem, secundo o-
mnia usque ad Jobum. Exstat & seorsim ali-
bi edita pars secunda. Utrum autem reli-
qua tum prodierint nec ne, certò dicere non
ausim. Nam & alios falli video, interque
eos ipsum Matthesium, qui ita differuit quasi

post Novum Testamentum, inter Veteris Testamenti libros primus Esaias prodierit Wittebergæ in lucem, idque demum anno nono post vicesimum. At verò anno tricesimo quarto utriusque Testamenti libros omnes conjunctim primâ vice esse editos, certissimum est: & retulisti Tu, AUGUSTE DUX, illius editionis exemplar, mutilum quidem manu tamen ipsiusmet B. Lutheri signatum, in Bibliothecam Tuam Augustam. Ex eo passim per Germaniam frequenter satis opus Biblicum integrum prodiit in lucem. Sed ex omnium diligentissimâ recensione demum illa est editio cujus jam ante ex Matthesio mentionem feci, quæ scilicet habet inscriptum quadragesimum primum annum: cujus exemplar in membranis excusum, in Bibliotheca Saxoniae Principum, Joannis Frederici Electoris posterorum superesse etiamnum, testatur Ambrosius Reudenius. Citra quoque controversiam ultima est earum quæ vivo quidem Luthero prodire, editio anni quadragesimi quinti. Et has & alias quam

Reuden.

Isag. Bibl.
cap. 3.

quam mul
Witteberga
Bibliotheca
nu, exempl
ME. Cate
fese, quant
quanta va
dens muta
do tamen
quod ipsi
testatum
tatione n
humana
Petrus
magisque
Et ve
interdum
tur sane i
tertium ed
nem Luth
versiones
num muta
pauca Luth

quàm multas, quæ medio tempore in ipsa Witteberga prodierunt, in Augustam Tuam Bibliothecam recondidisti ipsâmet Tua manu, exemplo inusitato, PRINCEPS OPTIME. Cæterum conferentibus illas interfese, quanta, Deum immortalem, diversitas, quanta varietas deprehenditur! Nemo prudens mutationem factam incusaverit: liquido tamen deprehenderit unusquisque, id quod ipsemet Lutherus istis mutationibus testatum voluit, non divinâ quadam inspiratione natam versionem illam, sed, prout humana omnia solent, utque sunt *δὲ ὑτέροις φεγνίδες σοφώτεροι*, sensim redditam magis magisque perfectiorem.

Et vero ne ab hostibus quidem discere interdum aliquid, Lutherum puduit. Gloria-
tur sane is qui Lipsiæ anno octavo vicesimo
tertiùm edidit Hieronymi Emseri in versio-
nem Lutheranam Novi Testamenti Animad-
versiones, ex Emseri monito nonnulla Luthe-
rum mutavisse. Ac mutaverat quidem haud
pauca Lutherus: nec tamen causæ quidquam

erat quur inimicus hoc nomine ipsi insultaret. Acriter nec indocte cum anno istius seculi tricesimo sexto perstrinxisset versionem illam Veteris Testamenti, quæ biennio ante prodierat in lucem, Georgius Wicelius; hujus quoque increpationes omnes non esse à Luthero contemptas, videre est in editionibus illius τῆς παλαιᾶς διαθήκης recentioribus. Similiter quum Sebastianus Munsterus in Annotationibus ad Novam suam Antiqui fœderis Versionem, anno statim post tricesimum quinto diserte παρηγορήματα quædam Lutheri indicasset, etiam illa omnia ab ipso Luthero post correctæ sunt. Quinimo & Munsterum pariter & Santem Pagninum non dubitavit ὁ θαυμάσιος ille, tertio ante beatum ex hisce terris discessum anno, publice laudare, à studio incredibili & inimitabili diligentia in vertendâ scriptura: tantum abest fuisse admonitionibus illis Munsteri offensum. Sed & in epilogo Præloquii in Vetus Testamentum, per annos complures (demum enim ille anno tricesimo quarto subtrahi cœpit) & inge-

ingenue professus est Lutherus, quantum à
 sperata perfectione abesset tum versio, & pe-
 tit sibi ignosci. Imo idem adhuc fecit tertio
 ante obitum anno in suo de Judaico Schem-
 hamphorasch libro: non se laturum ægre
 affirmans, si lapsus in vertendo commissos ab
 sese quis indicaverit, sed acturum gratias; sola-
 tio sibi unice esse Hieronymi Pagnini & Mun-
 steri operas, qui itidem ab erroribus immu-
 nes sese præstare haud potuerint. Hinc sane
 etiam post solemnem illam, quæ anno qua-
 dragesimo & sequente est instituta, Versionis
 suæ recensionem, non desit usque ad obitum
 emendare nonnulla, prout visum est expe-
 dire. Id in editione anni quadragesimi quarti
 jam factum, & Reudenius observavit. Sicut
 etiam Davidi Woldero præfatione in Biblia
 πολὺ γλωττα Hamburgensia est annotatum, ipsi
 ultimæ anni quadragesimi quinti editioni à
 Lutheri manu paulo ante mortem quasdam
 Paulinorum locorum correctiones fuisse ad-
 jectas, quas Wolderus demum in textum i-
 psam receperit. Ante hunc vero jam pri-
 dem

Reudenius
 Isag. Bibl.
 cap. 3.

dem & Matthæsius memoraverat, à Georgio Rörerio ex mente Lutheri, demum post ejus obitum, quædam correctæ esse in aliam plane sententiam. Id cumptimis dignum notatu, non dissimulasse Lutherum, à sese passim non vocum Ebræarum proditas à magistris significationes vel Grammaticas regulas fuisse in vertendo observatas, sed expressum esse illum sensum qui sibi est visus vel rei vel nostræ linguæ convenientissimus, factâ lectori libertate vel amplectendi sic versa vel rejiciendi. Merentur cumprimis illam in sententiam legi, quæ præfatus est vir incomparabilis præfatione in Psalterium, editum anno tricesimo primo: qui liber item in Augusta Tua Bibliotheca reperitur.

Nunquam igitur Lutherum ipsum eam versionis suæ perfectionem vel agnovisse vel venditasse, quæ Tuum, OPTIME PRINCEPS, pium propositum morari jure debeat, est profecto sole clarius meridiano. Multò minus vero eam auctoritatem tribuerunt isti
versioni

versioni hactenus alii, qui quidem inter doctos nomen aliquod invenere. Primum enim non dubitaverunt quidam Germanicam dare versionem planè aliam, ex Ebræo & Græco tamen iidem desumptam fonte. Quod utique factum est à Tigurinis jam ab anno superioris seculi quinto post vicesimum, & sæpius quidem repetita vice. Idque nusquam (quod equidem sciam) improbane Lutherò. Nam immitti quidem epistolâ ad Christophorum Froschoverum scriptâ invecus ille est in Tigurinam versionem Leonis Judæ anno quadagesimo tertio, aliis tamen potius de causis commotior: & versio illa fuit Latina ista, quæ summam laudem in ipsa Hispania & Gallia apud hostes invenit: in Germanicam nihil inclementer est dictum. Dedit post aliam & Joannes Piscator. Deinde novam plane haud pridem delecti aliquot in Batavis prompserunt, cum antehac ibi fuisset in usu Hollandica alia ex Lutheri versione expressa. Neque est, quare soli improbæ æmulationi operam illam quis imputet, citra injuriam magnorum Ecclesiæ & piorum cœtuum. Fuit autem &

Vide Hætinger. Biblioth. Theol. l. 1. c. 3. p. 154

K

vivo

*Melch.
Adam. in
vit. Theo-
logor.*

*Matthes.
don. 13.*

vivo pariter & defuncto Luthero peraddictus
Joannes Draconites, & tamen ille voluit in
Pentaplis suis plane aliam dare versionem Ger-
manicam & Ebræo textui magis convenientē.
Specimina operis, & Wittebergæ & Lipsiæ edi-
ta, sunt in medio; nec patiuntur quēquam du-
bitare. Quin imo in tanti operis publicatio-
nem ipsemet Elector AUGUSTUS, in cuius,
PRINCEPS, nomen quasi es adoptatus, promi-
ferat jam sumptus: ut sola Draconitis mors
grandes illos conatus abruperit. Quā por-
ro, cum vivo etiamnum Luthero tum statim
ab excessu illius, doctissimi quique Lutheri fami-
liarium, intrepide in quam multis ab hac ver-
sione discesserint, vel unus Matthesius quem-
vis doceat. Lectu sane digna sunt, quæ de
Philippo, Forstero, Zieglero & aliis, ab illo
commemorantur. Exinde ne Witteberga
quidem habuit talis doctrinæ peritiorē
quemquam, idem qui agere dubitaverit. Cum
in doctissimo suo Psalmorum commentario
frequentius id fecisset Salomon Gesnerus,
cum primis autem prolixè Lutheri versionem
rejecisset ad Psalmi centesimi decimi comma
tertium,

tertium
missam cr
verba: N
imposuit,
viciniorē
sas quoq;
se in ejus
gangus F
de Script
bergæ e
in edition
cipiis Ser
burgi an
lectorun
mavit, L
quam ve
tamen ef
terpreter
dam ex C
recepta, q
li, quada
dem, fate
boraveran

tertium, tantum abest ut culpam ab sese commissam crediderit, ut potius in hæc eruperit verba: *Neq; Lutherus eam nobis necessitatem imposuit, ut non liceat interpretationem textui viciniorem querere: licet ille sua versionis causas quoq; habuerit gravissimas.* Quam operose in ejusmodi censuris occupatus fuerit Wolfgangus Frantzius, docet utique spissum illius de Scripturæ interpretatione volumen Wittebergæ editum. Ipse Wellerus præfatione in editionem Biblicæ versionis illam, quæ auspiciis Serenissimi Saxonici Electoris Luneburgi ante hoc triennium prodiit, ad ipsum lectorum vulgus promiscuum palam affirmavit, Lutherum sæpenumero sensum potius quam verba originarii textus reddidisse: quod tamen est paraphrastem agere non fidum interpretem. Palam quoque professus est, quædam ex Græcis exemplaribus isthac editione recepta, quæ antehac fuerant à Luthero omissa, quædam passim correctæ. Quorum quidem, fateor, nonnulla librariorum culpâ laboraverant, non tamen omnia; ut ex collatione

tione antiquissimorum exemplarium manifestum est. Ab aliis alibi idem factum esse, probatu fuerit facillimum, si id agere tanti sit. Quid, quod quantumvis maxime Luthero juratorum eruditus nemo itidem non docuerit, ipsosmet Ebræos & Græcos fontes in dubiis quibusque adeundos, atque ad istam normam ipsam Lutheri versionem esse exigendam. Prout sane quis fuit illius peritiæ fiducia aliqua, ita hactenus non dubitavit dormitantem Homerum illum nostrum modeste excitare. Nonnulli τὰς παρρησιασ subinde etiam acriuscule perstrinxerunt publicatis scriptis. Quin imo in morem fere jam abiit, apud ipsum imperitum vulgus in sacris homiliis jactitare, si quæ fuerit versionis ab originario Ebræo aut Græco sermone dissonantia. Sæpe, fateor, ostentationis magis gratiâ quàm expectatione sacri fructus: fit tamen, idque nemine indignante, quasi hoc ipso præter rem versionis laudi debitæ aliquid detrahatur.

Uno verbo: deprædicata isthæc versionis nostræ vulgaris perfectio, novum *εὐγεννα*, novum

αἰσῆ

νοῦς δὲ οὐκ ὄν, novum commentum est, siue insci-
 tiæ siue malevolentiae, ad faciendam pio Tuo,
 PRINCEPS, instituto invidiam. Veram re-
 ceptæ interpretationis virtutem, & quænam
 illius hæctenus apud pios ac prudentes quos-
 que fuerit existimatio, dudum optime intel-
 lexisti. Illam inviolatam tueri etiam impo-
 sterum, & animus & consilium est. Nunc
 verò demum inusitatis laudibus illam præ-
 dicari, & quasi Papistico ritu authenticam
 reddi, idque in Tui duntaxat obtrectationem,
 si indigneris justissima sanè fuerit ira Tua.
 Quum nimirum interpretum alii, ut fidei
 laudem consequantur, strictim quidem ad-
 hæreant linguæ illius quam transferendam
 sumpsere *ιδιωτισμοῖς*, eo ipso autem sæpius iis
 male consulant, quorum in gratiam versio-
 nes instituuntur, quandoquidem obscura &
 barbara facta versio ad docendum, populum
 cum primis, non est idonea; alii perspicue ver-
 tunt quidem sed minus fideliter: dudum
 didicisti SAPIENTISIME PRINCEPS
 à maximis magistris, Lutherum nostrum

prudenter vitato primo vitio studuisse quàm maxime cum perspicuitati tum elegantia; ac tametsi illud agens impegerit subinde in partem alteram (ut fere solet fieri) nec proinde perfecti omne interpretis punctum tulerit, affecutum tamen esse illud quod in transferendo est præcipuum, & cujus potissimum gratiâ Scriptura nobis est divinitus tradita: ut nempe etiam tum egregie doceat populum, & instituat versio, quando à limpidis suis fontibus remota fuit lutulentior. Μεγάλη χάρις αὐτοῖς: nemo probus & pius non Tecum dixerit.

IV. Verùm & de Tertio satis. Veniendum ad **QUARTUM** est. Turbatam scilicet iri Ecclesiæ tranquillitatem, simul prodierit Tua isthæc, **PRINCEPS AUGUSTE**, nova versio, nonnulli ominantur: tranquillitati autem unice studendum utique, nec oportere τὰ ἀκίνητα κινεῖν, sed potius juxta Platonem τὸ παρὸν εἶ τεθεῖαι. Sed ea es ætate, & isthoc longo rerum usu, ut haud temere Te possint fugere, **SAPIENTISSIME DUX**, illa quæ impendent. Prospicis illa perinde ac jam sint præsen-

præsentia. Fuere etiam hætenus omnia consilia Tua ad pacem ac quietem cum Ecclesiæ tum reipublicæ composita. Istis nominibus hosce triginta annos amplius, quibus patriæ regimini præfuiisti, in Principum ordine ingens nomen es consecutus. Hoc ipso tempore quid non agis, ut quæ in vicinia sunt commota arma pace justâ iterum ponantur? Justâ inquam pace. Novisti scilicet non quamlibet pacem reapse pacis nomen mereri: & bellum esse identidem paci præferendum. Eoque quantumvis paci studueris quàm maximè, non tamen non & correptis armis libertatem atque jura patriæ fortiter contra hostes es tutatus: nunc etiam adeò miles Tibi est quasi in excubiis, paratus & vim avertere fortassis illatam, & pugnare pro gloriâ, feliciter per innumera secula à majoribus ad Te propagatâ. Quæ reipublicæ verò est non dissimilem multò Ecclesiæ quoque rationem esse, dudum habes perspectum. Quotiescunque scilicet invaluit improbitas aut inscitia, non solere veritati atque

quæ pietati aditum vel admissionem sine perturbatione aliqua rerum permitti: ne defendi quidem illam semper posse citra motus. Idque omne fieri nullâ sapientiæ, veritatis, probitatis, religionis culpâ, sed malignitate aut superstitionis, aut inscitia, aut aliorum vitiorum. Ac solere quidem vulgò tantum non semper accusari bonos quosque turbarum & motuum ergo ab improbis: sed pari jure atque, ut est in apologo, lupi oves postulabant injuriarum, quoniam à canibus prædicatoriis allatrarentur. Et Prophetæ olim & Apostoli, imò Christus ipse, turbarum excitatarum ergò in vulgus pessime audierunt: hoc uno nomine à quam multis eorum est captum supplicium. Non sine turbis Evangelium propagatum, iri, jam prædixerat Servator. Putatis, aiebat,

Matth. X. quod venerim pacem daturus in terra? Non, dico vobis, imo dissidium. Ex hoc enim erunt
Luc. XII. 51. quinq; una in domo dissidentes, tres adversus duos, & duo adversus tres. Dissidebit pater contra filium, & filius contra patrem: mater adversus filiam, & filia adversus mater, socrus adver-
sus maritum.

suas nūrum suam, & nūrus adversus socrum suam. Hoc ætas avorum, hoc patrum, hoc nostra nunquam est non experta, quandoque contra multitudinem improborum, aut adversus inscitiae vim numerosam, causa veritatis & sapientiae agenda fuit. Sacra ista aliter nec constiterunt haecenus, nec constabunt unquam. Pax igitur Ecclesiae sectanda, sed quæ est citra dispendium veritatis, pietatis, & sacrae sapientiae. *Pacem* suis valedicturus discipulis & familiaribus & dedit, & in *μνημόσυλον* atque signum dedit Salvator, sed *suam*, sed non qualem dare mundus solet, non qualem vel impietas optat vel inscitia desiderat. *Pacem* ergo etiam Tu diligis, ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΕ ΠΡΙΝ-CEPS, sed quam simul *veritas* comitatur, ex Prophetæ monito: qui *veritatem & pacem* conjunctim diligendam mandavit divinitus. Optas quin etiam serio, imo eos qui Tuo imperio subjecti sunt compellis, ut *cum omni-* bus hominibus in pace vivant, sed si fieri id possit & quantum in ipsis est. Cæteroquin vero

Ioan. XIV.
17.

Zachar.
IIX. 19.

Rom. XII.
18.

L

placet

Nazian.
orat. 1. de
pace. placet Nazianzeni illud: ὅτι κρείσσον ἐμπα-
θεῖς ὁμολοίας ἢ ὑπὲρ εὐσεβείας διάστασις: melius
esse dissidium pietatis caussa ortum vitiosā con-
cordiā.

Hæc ἐν θέρει ita à me dicta ubi expensa sal-
tim leviter fuerint, non dubito etiam à cen-
soribus Tuis, SERENISSIME PRINCEPS,
approbatum iri. Utrum autem hac in causa
bene illa agitaverint jam animo, forte haud
injuria quis dubitet: nec enim videtur fieri
temere posse, ut hisce probè expensis crude
adeo pacem ac tranquillitatem urgere non-
nulli potuerint. Ad ὑπόθεσιν verò etiam
transibo: num verum sit quod quidam omi-
nantur, nova versione Tua turbatam iri Ec-
clesiam, existimaturus. Et vero sunt qui caus-
1. fantur, *primum* adversariis Ecclesiæ nostræ,
interque eos præcipue iis qui Pontificem
Romanum sectantur, præbitum iri argumen-
tum Ecclesiæ nostræ obrectandi & insul-
tandi: *deinde* in ipsis nostris Ecclesiis offen-
2. diculo & scandalo futuram novam hanc
versionem, simplicioribus quibusque; cre-
dituris

dituris videlicet, quasi haftenus genuino Dei
 verbo non fuerint instructi, & quasi Ecclesias
 nostras hucusq; Pastores sui doctoresq; dece-
 perint: Multo minus *tertio* posse in ipsis sacris
 conventibus fieri nova & inaudita verba, tan-
 quam hæc demum divina sint: In Lutherum
quarto magnam esse ingratitude[m], si ejus
 haftenus maxime salutaris opera ad vulgus
 perstringatur ac flagelletur: Inter doctos
postremo lites atque contentiones excitatum
 iri, aliis novam aliis veterem versionem pro-
 pugnantibus. Hæc fere sunt (nisi fallor)
 PRINCEPS, quæ & viri nonnulli magni
 moverunt. Quos ita loqui, non malevo-
 lentia, non invidia ductos, sed serio pacis
 Ecclesiasticæ & boni publici studio, haud sane
 dubitas. Ac proinde tantum abest ut ob-
 jectionibus illis quicquam fueris offensus,
 ut cum ante fuerint à quibus isthæc acce-
 pisti, alii magnæ apud Te auctoritatis, alii
 multis tibi nominibus accepti ac cari, nunc
 solito sint omnes cariores, & libertate isthac
 admonendi creverit Tibi quorundam existi-

matio. Mansisti nihilominus in proposito, neque Te passus es deterreri: ratus perinde atque illi sunt boni & intelligentes, ita nec ægre laturos Tuum rationibus validis munitum dissensum, imò Tuis ad objectiones ejusmodi responsis candide illos & ingenue acquieturos.

Ante omnia autem in mentem Tibi heic venit, quod videri queat hoc per imprudentiam agi, ut Lutheri versio nostris Ecclesiis pro codice authentico obtrudatur, perinde atque vulgata Latina in hunc dignitatis apicem Tridentini patres apud suos evexere. Simul sane Novi Testamenti versionem ex Græco aliam cuderet Erasmus, similibus plane argumentis, qualia nunc objiciuntur, illum adorti sunt quidam ejus tempestatis Theologi: ceu liquet vel ex illa celebri ad Martinum Dorpium Epistola. Ubi autem prodisset versio isthæc in lucem, personaverunt pulpita sacrarum ædium, & conventicula monachorum, imo ipsæ popinæ, ipsæ tabernæ vulgi, itidem iisdem plane rationibus, pro
sacro-

sacrosancta Vulgatæ Versionis Latinæ aucto-
ritate. Ac tamen haecenus nunquam talia
fuisse audita, sed saltem doctos inter E-
braeorum Græcorumque codicum prævalu-
isset *av. d. v. l. i. a.*, tamen propter solas illas quæ
nunc quoque adferuntur in medium causas,
Tridenti vicit tandem improba inscitia; fru-
stra reluctantibus posthæc, frustra querulan-
tibus ac dolentibus, melioribus & doctioribus
quibusq; illius etiam partis. Non quidem no-
stris Ecclesiis Concilium aliquod ejusmodi
fortassis est metuendum, (quanquã hoc etiam
agere illos qui vim in numero collocant,
haud sit ignotum) nec temerè fortassis in au-
thentici vocabulum conspirabitur, ut aliquis
maneat color rebus: quandoquidẽ tamen non
desunt tyrannidis citra omne concilium exer-
cendæ artes, atq; utut vocabulo abstineatur,
res tamen ipsa potest constitui; quã es pru-
dentia, PRINCEPS SAPIENTISSIME,
haud immerito vereris, ne forte quibus gra-
dibus in Romana Ecclesia ad Latinæ Vulgatæ
av. d. v. l. i. a. est ascensum, etiam apud nos iisdem

passibus fiat progressus, ad vernaculæ versio-
nis B. Lutheri *ἀναμάρτητον*, tandem aliquan-
do tyrannicā quadam inscitiae factione stabi-
liendam. Observas nempe jam tum agi ali-
quod *μυστήριον* inscitiae: coerceri duntaxat sapi-
entiorum quorundam repagulis, ne ex libidi-
ne grassetur. Ac proinde eo magis Tibi, ceu
magno Ecclesiae nutricio ac defensori, id ne-
gotii incumbere existimas, quo improbis co-
natibus in tempore eatur obviam. Ac illos
quidem, à quibus hodie Tibi isthæc objiciun-
tur, alienissimos novisti esse à pravo illo insti-
tuto, bonoque ac pio animo omnia agere ne
dubitas quidem; utpote cum virtus & doctri-
na eorum magno apud Te sit in pretio. Ve-
rùm quod hi ex suo candido ingenio etiam
alios quosque æstiment, neque attendant,
quod nisi caveatur in eosdem scopulos
naufragium sit factura tandem Ecclesiae no-
stræ navis, in quos impingens Romana ver-
sionem merè humanam ordini divino, im-
pietate ne maiore an dementia, inseruit: id
verò & doles pariter & miraris. Speras ta-
men,

nen, sim
planè eade
ceperunt ei
quæ nunc c
dem Triden
plo bonos
sua securita
PRINC
tuos.

Qui po
sam præbi
te nostræ
nificabit
sione om
nunquam
sua nostra
met B. L
temum Ro
perca, tan
ur, inscit
int. Nec
remus m
nam quasi

men, simul probe expensum fuerit, quàm planè eadem sint, quibus olim Erasmus exceperunt ejus tempestatis nonnulli, cum iis quæ nunc objiciuntur, & quis successus tandem Tridenti venerit, territos isthoc exemplo bonos illos & magnos viros, emendata sua securitate, in Tuo, SAPIENTISSIME PRINCEPS, provido consilio acquieturos.

Quî porro nova Tua versio justam sit causam præbitura adversariis Pontificiis Ecclesiæ nostræ insultandi? An quia hoc ipso significabitur, hætenus non usos esse nos versionem omnibus numeris absoluta? At verò, nunquam aliud quidquam professa est Ecclesia nostra: nunquam non agnovit hoc ipsemet B. Lutherus noster. Non ergo nunc demum Romanenses hoc discant. Si qui propterea, tanquam ob rem novam, gloriabuntur, inscitiam suam aut malitiam prodituri sunt. Nec fuerit causæ quidquam, quare nos curemus magis hæc inanes gloriationes quàm quasvis eorum alias. Utique post
etiam

etiam quam Vulgata Latina fuit authentica reddita, primum Joannis Eckii, post Ulenbergii, nuper & Moguntina, ab utrâque in quam multis diversa, translatio vernacula in Germania nostra prodiit in Pontificiarum Ecclesiarum usum. Si ipsis non vertenda est vitio versionum isthæc varietas, quo jure nobis potest in culpam imputari? Ex nostrâ sane sententiâ non major versionis Lutheri auctoritas, quàm ex illorum Ulenbergianæ aut Moguntinæ est. Nihil horum non est mera versio: codex authenticus nobis est Ebraeus & Græcus, illis Latinus.

An dixerint fortassis, quod nova hæc versio suâ aliquâ varietate significet, Lutheri versione verbum divinum non fuisse sincerè traditum? Stulti profecto fuerint, id si dixerint. Principiò enim pari ratione quis jure dixerit, nusquam terrarum reperiri sincerum Dei verbum, quoniam nusquam terrarum authentici etiam codices non suis laborant vitiis, nusquam ullæ fuerunt in usu versiones omnibus numeris perfectæ: quod jam supra ostendimus,

mus. Co
quæ sacra
quas inter
verbum L
tot pene
ces? Nu
vulgatan
demum
bum De
rum cu
irrepent
fcede ad
tertio Pa
niam à
pulo cal
jusserat
doctos &
conderen
dita dog
& declara
longo secul
publicis lec
tibus, aut e

mus. Considerentur saltim solæ illæ Ecclesiæ
quæ sacra sua Latinâ celebrare linguâ solent,
quas inter Romana semper eminuit. Num
verbum Dei sincerum illis defuit cum olim
tot pene essent versiones Latinæ quot codi-
ces? Num Hieronymo recensente Italicam
vulgatam versionem verbum Dei sincere
demum cœpit doceri? Num sincerum ver-
bum Dei defecit iterum, innumeris librario-
rum culpâ in vulgatam versionem mendis
irrepentibus? At verò quo tempore adhuc
fœde adeo laborabat Vulgata isthæc, Paulo
tertio Papa sedente, & brevi tempore (quo-
niam à morum reformatione tanquam à sco-
pulo callide quantum fieri licebat abstinere
jusserat tum Romana curia) complura per in-
doctos & paucos, Italos pene solos, Episcopos
conderentur doctrinæ nova & hætenus inau-
dita dogmata, Synodus Tridentina statuit
& declaravit, ut *vetus ac vulgata editio, quæ
longo seculorum usu in Ecclesia probata erat, in
publicis lectionibus, disputationibus, prædicatio-
nibus, aut expositionibus, pro authentica habeatur,*

M

tur,

tur, & quod eam nemo rejicere quovis pretextu
 audeat vel presumat. Eadem Synodus sub
 anathematis poena jussit, ut libri sacri, prout in
 vulgatâ Latinâ editione habentur pro sacris &
 canonicis suscipiantur. Insanum profecto
 decretum, si accipiatur uti verba sonant, ut-
 que illud Jesuitæ vulgò interpretantur: secuti
 indubie isthac etiam in re Lojoram suum,
 quem solemnia illa delirasse, constat ex P.

Ribaden.

l. V. de vi-

ta Ignatii

cap. 10.

Andrad.

Defens.

Fidei Tri-

dent. l. 4.

pag. 387.

Ribadeneiræ narrationibus, ut haud injuriâ
 Lojolæ spiritui Tridentina isthac quis tulerit
 accepta. Frustra enim desudat Andradius, ut
 ostendat, illam vulgatam editionem solam appro-
 batam, quæ ab omnibus sit erratis summâ diligen-
 tiâ expurgata, quod non nisi plurium exemplariû
 collatione, & Italicorum Græcorumq; volumi-
 num, cum Latina dissident, subsidiis fieri potest.

Idem p.

360.

Nec enim tale quid in Tridentinis decretis
 legere est, & citra omnem exceptionem Vul-
 gatæ, qualis tum erat, nã av. 1564 isthac fuit tum
 attributa. Tum verò ipse ille Andradius
 agnoscit lapsum subinde in vertendo Vulga-
 tum; inque id laudat Joannis quoque Drie-
 donis

donis sent
 lum ita a
 ius lacubra
 gna band ex
 Tridentin
 ba decret
 risque ali
 Marcellu
 tum mo
 scribit:
 qui Conc
 fuit, mu
 Patres, c
 tentican
 qudm n
 quo per
 bus collig
 lam quo
 hanc fuis
 ressem ea
 Crucis, C
 optimum
 quo illud

donis sententiam: nec enim interpretem illum ita à Spiritu Sancto, adjutum quin in ejus lucubrationibus humana imbecillitatis vestigia hand extent. Sed fortasse rectius senserunt Tridentinorum patrum nonnulli, quàm verba decreti sonant. Et verò etià heic ut in plærisque aliis, arte isthac suâ videtur usus ὁ λόγιος Marcellus, qui Pontificis vice Concilium tum moderabatur. Utenim idem Andradius scribit: *Vir eruditissimus frater Andreas Vega*, qui Concilio Tridentino sub Paulo tertio interfuit, multis confirmat, nihil aliud Tridentinos Patres, cum vulgatam Latinam editionem Authenticam pronunciarunt, significare voluisse, quàm nullo eam defædatam errore existere, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide & moribus colligi posset, atq; ideo adjecisse, ne quis illam quovis prætextu rejicere auderet. Ne verò hanc fuisse Concilii mentem dubitare quis posset, testem ea de re citat gravissimum Cardinalem S. Crucis, Concilii tunc Legatum postea Pontificem optimum maximum, & Marcellum appellatum, à quo illud se inquit pridie, quam hoc decretum

Idē p. 360.
Vega cora-
tio habe-
tur Hist.
Conc. Tri-
dent. l. 2.

M 2

rogare-

*Ban. in 1.
Th. c. 1.
sect. 8.* rogaretur accepisse, & postea idipsum confir-
mantem & attestantem non semel audivisse. In
hanc sententiam fere etiam Dominicus Ban-
nez, imo fatente Melchiore Cano pleriq, sal-
tium olim Tridentinum Decretum acceperunt.
Non est meum de mente illius decreti dispu-
tare, quæ ipsiusmet sectæ illius maximis ma-
gistris est incerta. Si vera autem est Vegæ
illa explicatio, ne quidem illa à Tridentinis
asserta *ἀνθεμία* immunem ab erroribus & vi-
tiis vulgatam præstitit: & tamen morum ac
fidei doctrinam integram ibi superesse, citra
ἀναθεματισμὸν dubitare nemini fas fuerit. No-
tum præterea, Sixti demum quinti auspiciis
prodiisse in lucem Versionem istam solito cor-
rectiorem, cum hæctenus mendis infinitis fu-
isset conspurcata: Clemente quoq; octavo in
emendationem ejusdem sacri codicis alios o-
peram novam collocasse, & tamen non dubi-
tasse Franciscum Lucam Brugensem singu-
lari libro pronunciare, ingentem adhuc men-
dorum copiam esse reliquam. Hæc quum
Pontificium paulò eruditiorum neminem fu-
giant, quâ fronte quis illorum ausit expro-
brare

brare nob
Lutheri
pterea qu
tatio cesp
illam Pau
Vulgatæ
Ecclesiæ
blicatæ
& Novi
glottis il
que app
men in
non pr
non de
præstar
Frustra
labor is
vissent,
nonnihi
dere. Qu
plutenfe
Leo deci
Erasmu

brare nobis, tanquam verbum Dei versione Lutheri non fuerit sincere traditum, propterea quandoquidem in nonnullis interpretatione cespitaverit? Taceo nunc, quod post illam Paulo III Papa auctore introductam Vulgatæ Latinæ *à Jervian*, ab ipsis Pontificiæ Ecclesiæ asseclis, viris magni nominis, publicatæ sint Variæ versiones Veteris pariter & Novi fœderis, cum seorsim tum in Polyglottis illis Bibliorum Regiis voluminibus, idque applausu maximo etiam suorum; quas tamen in quamplurimis à Vulgata diffidere non profectò ignorabant. Taceo, quod non desierint quammulti operam egregiam præstare in Ebræo quoque sermone illustrando. Frustra autem, imo improbus, fuerit omnis labor iste, si illi ipsi Pontificii doctores agnovissent, nulla quæ ab authentico declinant nonnihil exemplaria verbū Dei comprehendere. Quid? An non Francisci Ximenii Complutense opus, motu proprio, ut loquuntur, Leo decimus Papa laudavit? An non idem Papa Erasmus, versi Novi Testamenti causa,

bis Apostolica benedictione dignatus est? An non idem Pagninum ad vertendum ex Ebræo Testamentum Vetus non cohortatus duntaxat est sed iuvit impensis? An non Clemens Pagnini laborem illum quàm benignissime excepit? Omnibus illis versionibus imò & codicibus aliquid deesse ad summam perfectionem, & Leo indubie & Clemens censuit; neuter propterea tamen aut translationes aut editiones illas aspernatus est, multo minus damnavit, quasi divini verbi sinceritati fuerit vis facta. Cum ita verò sese habeant omnia in ipsamet Romanâ Ecclesiâ, recte censes PRINCEPS SAPIENTISSIME, inane esse terri culamentum, aut certe vanum metum periculi, quo Te à novâ versione Tuâ publicanda quidam absterre nunc conantur. Nec enim quenquam Pontificiæ partis adeo deliraturum: si verò quis ita insaniverit, vel contemni illum debere, vel mitti ad Anticyras elleboro purgandum, vel saltem rectius instituendum ex iis quæ jam ante abs me ad objectionem secundam sunt disputata.

A Pon-

A Pon-
barum qu
PRINCE
terni aut
nostris in
quoque
etiam ca
multuan
Cum pri
rumque
perinde
extimesc
malis fi
existim
neri. Q
scandal
litant si
vocatur
nihil ju
vivere co
terius in
esse, pie
quam no

A Pontificiis itaque non est quod tur-
barum quidquam propter Versionem Tuam,
PRINCEPS, homines nostri metuant. In-
terni autem motus fortasse majus Ecclesiis
nostris inferent periculi. Et vero ipsemet
quoque Tu, DUX OPTIME, etiam atque
etiam cautum cupis, ne quæ justa causa tu-
multuandi nostrorum cuiquam præbeatur.
Cum primis cordi Tibi est simpliciorum quo-
rumque tranquillitas; quandoquidem non
perinde aut invidia aut malignitas eorum
extimescenda est, quàm imperitia, & quæ à
malis fit deceptio. Eòque nefas omnino
existimas, offendiculo esse illi hominum ge-
neri. Quin imo, etsi reapse id demum genus
scandali sive offendiculi quod datum appel-
litant sit in vitio, non illud quod acceptum
vocatur, atque adeo modò abs Te populus
nihil jure capiat incommodi queas securâ
vivere conscientia; aliquid tamen etiam ul-
terius infirmæ illius ruditati indulgendum
esse, pie arbitraris. Animo scilicet nun-
quam non obversantur: quæ de usu eorum
quæ

2. Cor. II. X.
IX, X.

quæ diis immolata erant olim sanctissimus docuit Apostolorum: abstinendum scilicet ab iis esse, saltem ne quis rudior edentis exemplo inductus opinetur, licere & dæmonum sacris nonnihil communicare.

Cæterum vulgi primùm magnam esse diversitatem itidem novisti. Quidam stupidiore sunt quàm ut vel decipi possint: ceu de Thessalis olim jocabatur Simonides. Quidam rudes quidem dociles tamen simul, & à iudicio hætenus sunt instructi ut recte momenti obtemperent. Quidam ipsi suâ aliquâ pollent curiositate, bonâ vero pariter indole. Utrique verò illi patiuntur etiam se decipi, decepti autem, sæpenumero tumultuantur & ferociunt. Nonnulli planè improbi sunt, & vel spernunt meliora quæque vel criminantur. Ultimorum nunquam habenda est ratio; sed vi & pœnis aut coërcendi illi sunt, aut revocandi in rationis gyrum. Eòque nec Tu, SAPIENTISSIME PRINCEPS, illorum in gratiam ab eo quod liberum Tibi est, multò minus ab eo quod commodum fuerit

fuerit vel latum unguem temere deflexeris. Cum itaque novæ versionis Tuæ utilitas jam satis defensa sit, & prudentibus omnibus innotuerit, ab improbo quidem illo hominum ordine non patieris pio Tuo instituto remoram injici. Primi item nullum facessere possunt negotium, nec solent talia ad curam suam revocare. Ac proinde hi quidem, PRINCEPS, quicquid versione Tua egeris, ut non laudaverint, ita nunquam reprehendent vel in sinistram trahent suspicionem.

Ad ingenium illorum qui secundæ & tertiæ sunt classis dirigendum esse versionis etiā Tuæ usum, ut alia quam multa in civili vitâ, sapienter, PRINCEPS OPTIME, arbitraris. Unice autem interesse, bene an secus fuerit edoctus populus itidem novisti. Et vero si de versionum auctoritate, commodis aut incommodis, recte fuerit plebs instituta, nihil turbæ nihil incommodi à versione aliqua in vulgus solet promanare. Verterant Græce Veteris Testamenti codicem Aquila, Symmachus, Theodotion, Judæorum Græcissantium fortassis

N

in

in gratiam. Idem factum fuisse à duobus aliis anonymis, quorum versiones repertæ sunt Hierichunte & Nicopoli, per est verosimile.

*Mass-
chet
Sutra.*

Nec enim fidē meretur Thalmudica illa traditio, quo tempore Titus debellavit Judæos jam unanimi omnium consensu constitutū esse, ne quis liberos suos Græcam linguam doceat: utpote cujus famosi instituti nec apud Josephum nec apud quenquam alium vel levissimum exstet vestigium, cumque ex aduerso certum sit Justiniani adhuc tempore in synagogis nonnullis Græcam Aquilæ si non & Septuaginta versiones fuisse lectitatas; nisi forte Babylonenses tale quid apud suos præceperint. Utut autem versiones istæ Judaizaverint plurimum: ab Origene tamen in Tetrapla Hexapla & Octapla sunt recepta, non tantum Christiano nemine refragante, sed doctioribus etiam quibusque laudantibus. Ex illis ipsam Septuaginta versionem non dubitavit idem Origenes interpolare. Quarto Christiano seculo in omnibus Ecclesiis Græcis, quæ hæcenus utique non nisi Septuaginta priscâ illâ

illâ & null
rant usæ, a
alibi Orig
esse, jam
Facta aute
ba; ut ne
tionum
In Latin
versione
post Ita
tur, pass
tis, sed i
mus ver
vam, ca
fuit par
pulo ra
Ut ad ne
niamus
lo vertit
Ecclesiis
proptere
n versio
am popu

illâ & nullam passâ usq; huc correctionem e-
rant usæ, alibi Lucianeam, alibi Hesychianam,
alibi Origenianam editionem acceptatam
esse, jam supra Hieronymi verbis narravi. ^{Supra}
Facta autem fuit illa mutatio sine omni tur- ^{p. 28.}
ba; ut nec inter Ecclesias propter illam edi-
tionum varietatem ulla est orta discordia.
In Latinis quoque Ecclesiis inter infinitas
versiones mera fuit olim malacia. Et cœpit
post Italica, sive quæ Hieronymi appella-
tur, passim quidem obtinere, reliquis aboli-
tis, sed itidem sine motu. Cum Hierony-
mus verò cuderet ex Ebræo versionem no-
vam, calumniis & obtrectionibus plurimis
fuit passim ille exceptus: non perinde à po-
pulo tamen quàm ab ordine doctorum.
Ut ad nostram cum gentem tum ætatem ve-
niamus: nemo in omni Evangelico popu-
lo vertit vitio Luthero quidquam, nulla in
Ecclesiis nostris uspiam orta est commotio,
propterea quod frequenter adeo olim Luthe-
ri versio isthæc mutârit. Non ignoravit et-
iam populus, quàm sæpe & libere viri docti

Matthes.
cong. 13.

soliti sint Lutheri interpretationem deferre. Ipse Matthesius utique in corona vulgi non dubitavit illud jam olim profiteri. Exinde autem in communem pene abiit morem, coram vulgo ipso flagellare subinde Lutheri versionem, & nova dare obtentu Ebraici aut Græci fontis: idq; sine omni populi offensâ aut indignatione. Iis porro quæ non dubitavit Wellerus mutare, tametsi aperte hoc ille & candide fuisset professus, nemo tamen quod equidem sciam in populo succensuit. Et in Batavis non ita pridem nova in Ecclesiæ versio traducta est, multitudine nihil reclamante. Bonum contrà Erasmus ut aliorum laudes, ita multorum odia exercuerunt, & passim ille apud vulgus malam gratiam inivit: nullâ vulgi tamen culpâ, sed indoctorum atque improborum, monachici cum primis ordinis, hominum perpetuis ad turbam in Erasmus debacchationibus. Plena sunt summi & incomparabilis viri scripta querelarum, de iniquissimis nonnullorum ejus tempestatis in versionem suam calumniis ad populum

pulum sp
SIME
eximia &
Te fiet, s
quædam
logia, ref
apud pop
sermo.
dum ali
Gallia,
rexit.
culas, ap
Quorum
sunt qui
imponere
prophet
quum f
rum qua
verendu
mulatio
sen bene
vociferat
illa doctis

pulum sparsis. Ipsemet Tu, SAPIENTIS-
SIME PRINCEPS, notasti quædam verba
eximia & mihi suggestisti. Eoque non invito
Te fiet, spero, si ego vicissim hac occasione
quædam ejus hîc recitem, tantum ex Apo-
logiâ, *refellente quorundam seditiosos clamores
apud populum, quod vertisset: In principio erat
sermo.* Quum enim narrasset, quemadmo-
dum alii in Britannia, alii in Belgio, alii in
Gallia, alii alibi in se detonassent, ita per-
rexit. *Eadem blaterantur passim apud mulier-
culas, apud negociatores, apud primores aulicos.*
*Quorum ut sint nonnulli qui valent judicio, ita
sunt quibus in rebus hujusmodi non difficile sit
imponere.* Prasertim cum accedat cultus ille
propheticus, & ut Græci dicunt, *ιεργετης*:
quum frons & supercilium, quod pollicetur vi-
rum quantivis precii: cum accedat titulus ille re-
verendus: cum callida fucataque religionis si-
mulatio, quâ falluntur & egregie cordati. Hæc
sen bene habent, sen male; quid seditiosius, quàm
vociferari apud imperitam multitudinem? Nos
illa doctis scripsimus, non populo. Privatim legi
N 3 cupimus,

cupimus, non publice. Manet scholis sua translatio, manet templis sua Nec ipsi secus legimus, aut canimus, quam ceteri. Nec hoc unquam postulavimus à Romano Pontifice, cuius hortatu laborem hunc primum evulgavimus, cuius auctoritate freti denuò recognovimus, ut tolleretur veterem ac receptam translationem; sed ut ex nostra hac domi collata illa & dilucidior esset & minus depravata. Hic si quid parum probant, aut coram admonere debuerunt, aut scriptis refellere. Nunc evulgant quod erat inter eruditos disputandum; & evulgant apud coriarios, apud textores, apud mulierculas. Id erat absurdum, etiamsi vera predicarent. Nunc perverso studio mentiuntur, depravant, calumniantur, ac prestigiis fallunt populum, quo magis irritent. Etenim quum audit plebecula, esse quendam qui corrigit Evangelium Joannis; non intelligit, mihi rem esse cum interprete Latino, tractatareque an potuerit commodius reddi, quod ille vertit, sed arbitratur me damnare quod ipse scripsit Evangelista. Neque secus interpretatur, cum audit esse, qui corrigit Precationem Dominicam, qui corrigit Salutationem

lutationem
Virginis m
Neque pop
etiam quia
haberi. D
enim qui
norint Jo
Hac Era
ita loqui
optime I
Christian
in famam
miscuam
imperio
pides pr
rat dari
fortassis
qui inter
dicant, q
sanctimon
minent. I
illis sita es
salutatio

lutationem Angelicam, qui corrigat Canticum
Virginis matris quod vulgo dicunt Magnificat.
Neque populus tantum sic interpretatur, verum
etiam quidam qui vulgo Sophi & Rabini volunt
haberi. Digito designare possum si velim: sunt
enim qui quum sibi pulchre docti videantur, vix
norint Joannem aliter scripsisse quam Latine.
Hæc Erasmus. Idem sub finem istius libelli
ita loquitur: Jam illud mihi perpendas velim,
optime Lector: quam est iniquum à sinceritate
Christiana, nulla de caussa tam odiose debacchari
in famam alienam, idq; publicitus apud pro-
miscuam hominum multitudinem, & rudem
imperitamq; plebem seditiosis clamoribus ad la-
pides provocare. Hæc si facerent idiotæ, pote-
rat dari venia stultitiæ: ut facerent profani ita
fortassis prodigiosa non essent. Nunc hæc faciunt
qui inter Theologiæ professores sibi præcipuas vin-
dicant, qui religionis professione singularem vitam
sanctimoniam pollicentur, qui mitra bicerni præ-
minent. Paulo item post: Tota vincendi spes
illis sita est in vociferationibus, in simplicitate
stultitiæq; multitudinis. Ea fere non judicat.
Credite

Credit Theologo: credit cuculla: credit suggestui sacro, è quo solent audire Christi sermonem non hominum virulentias. Illa omnia uno isthoc loco vir admirandus & optimè de omni re literaria atque Ecclesia ipsâ meritis. Ali- bi similia plurima effudit. Quæ hic repe- tere nihil attinet: præsertim quia jam tum il- la quæ adduximus queant videri justo pro- lixiora, & satis superque indicent causam, quâ factum, ut Erasmi versio etiam plebem alicubi commoverit. Et verò ceu mare ali- quod tranquillum est si nullis ventis agitur, sævientibus autem demum procellis tumet illud atq; sursum deorsum projicitur: sic & vul- gus illud secundi ac tertii ordinis quod dixi- mus sibi relictū mera plærumq; est quies, sed ab iis qui in opinione aliqua sunt sive doctri- næ sive pietatis concitatum incandescit, cæ- coque impetu nonnunquam animis furit.

Igitur, PRINCEPS OPTIME, ne ab illo quidem populo quem in secundam & tertiam classem rejecimus, quidquam turbatum iri Versionis Tuæ obtentu, probe novisti. Mo-
do sci-

do scilicet
versionem
rios sit di
nostri int
mam asse
ctum jam
Gnarus
rint in vu
miscuan
eminens
nostræ a
ter exspe
profecto
rati nova
andæ, P
doctrinā
pulum d
juriam in
tio. Si c
conscient
abs Te co
Ut ver
turbatam
quorumqu

dò scilicet ille institutus fuerit, quantum inter
versionem omnem atque codices origina-
rios sit discriminis, quamve Lutheri etiam
nostri interpretatio non ubivis fuerit sum-
mam assecuta perfectionem. Ita autem edo-
ctum jam esse populum, ecquis dubitaverit?
Gnarus sanè quam hactenus tranquilla fue-
rint in vulgo omnia, etsi nunquam apud pro-
miscuam multitudinem cum fontium præ-
eminens auctoritas tum vulgatæ versionis
nostræ ægritudo fuerint dissimulatæ. Si præ-
ter expectationem turbetur alicubi, hoc
profecto fuerit tribuendum unicè improbi-
tati novæ *ἡμετέρας* qui invidiæ Tibi cre-
andæ, PRINCEPS, nunc demum insolente
doctrinâ & effectis in odium calumniis po-
pulum deceperint. Tibi per summam in-
juriam imputetur si quæ orta fuerit commo-
tio. Si quid turbarum sit excitatum, illasâ
conscientiâ vindici Deo culpam omnem
abs Te committi posse, manifestum est.

Ut vero per partes eam cuncti illius, quo *Ad 2.*
turbatam iri Versione Tua simpliciorum
quorumque tranquillitatem, quidam omi-
nantur:

O

nantur:

nantur : utique si cui istorum offendi-
culo illa fuerit, non abs Te, DUX OPTI-
ME, id *σκανδαλον* datum ullaq; culpa Tua; sed
aut ex improbitate aut ex inscitia, ab ipso illo
qui offensus creditur, impotenter est acceptū.
Nec fuerit, quare vel libertatem Tuam vel
pium & utilissimum institutum mancipēs
ejusmodi quidem improbæ stoliditati: cum
inscitia quidem illa facillimæ sit correctio-
nis, & si perstet affectatam esse meritò sit ju-
dicandum. Velut improbitati autem ita nec
inscitiae affectatæ cedere sapientis est, multo
minus in Christiani Principis est officio. At
vero vulgus profecto ne possit *Versione* Tua
induci, uti credat defuisse hætenus sibi ad sa-
lutem æternam parandam sufficiens Divi-
num verbum, satis utiq; est cautum. Quoniam
nempe nunquam habita est vel coram vulgo
Versio Lutheri omni ex parte authentica:
nunquam apud multitudinem dissimulati
sunt ejus versionis quidam navi. In iis ve-
ro quæ aperte & sapius in Scripturis, citra
controversiam certis, sunt repetita, contineri
saluta-

imo insbiop, mēnē illupnēn sup
anūm

salutare
esse, hæte
Tua versi
Quod si
hereant,
listas & A
autuma
ceri poss
PRINC
debueru
aut perv
rat disce
endum
Mu
usum
sine om
te. Si
non un
neque j
tuari; n
citaretu
Ecclesiæ
sioni pri

salutarem doctrinam, & solam illam satis
esse, haecenus constanter est traditum: neque
Tua versione vel tantillum hinc mutabitur.
Quod si etiam sic superfuerint nonnulli qui
haereant, (ut fortassis haud desunt qui Evange-
listas & Apostolos Germanice omnia scripsisse
autumant) hi facillimo negotio rectiora do-
ceri possunt. Si non doceantur, haud Tuæ,
PRINCEPS, culpæ, sed vel eorum qui docere
debuerunt inscitiae aut malitiae, vel socordiae
aut pervicaciae eorum quorum in officio e-
rat discere & bene monitis obsequi, id tribu-
endum est.

Multas porro olim in Ecclesiæ ipsiusmet ^{Ad 3.}
usum publicum traductas novas versiones
sine omni populi motu, ostensum est luculen-
te. Si itaque idem abs Te fieret, PRINCEPS,
non unum profecto exemplum sequereris:
neque jure propterea populus posset tumul-
tuari; nisi scilicet à seditiosis demagogis con-
citaretur. Tibi verò certum est, in publicis
Ecclesiæ sacris nihil novare: sed receptæ ver-
sioni pristinam suam dignitatem pristinum-

O 2

quelo-

Hieron.
preat. in
Parali-
pom.

que locum servare ibi integrum. Placet vi-
delicet illud Hieronymi: *Quod semel aures*
hominum occupavit, & nascentis Ecclesie ro-
boravit fidem, iustum est & nostro silentio com-
probari. Placet exemplum veteris Ecclesie,
quæ maluit Psalterio uti in sacris conventibus
minus bene verso, quam aliud emendatius
adhibere, ne quid piis auribus insolens can-
taretur. Igitur in Tui, PRINCEPS, Ducatus
Ecclesiis publicè quidem legetur Scriptura
imposterum iis quibus antehac verbis: non
aliter quam hactenus cantillabitur: non ali-
ter facile ducetur in testimonium. Ut alibi
secus fiat ne optas quidem. Quidnam Tu
commodi habeas propositum, prolixè jam
tum prosequutus sum. Illud omnibus pa-
tebit si velint uti: si malint carere, neminem
urgebis.

Fig. 43.
ms. ad
54.

Ad 4.

Quæ vero est ingratitude in Lutherum;
si non omnia versionis illius approbentur?
Ne quidem ingratitude fuerit, si disertis ver-
bis nonnulla oppugnentur. Non hanc no-
tam profecto Origenes & Hieronymus,
non

non Lucius
qui Septu-
cufaverunt
nis patrum
quam, eo
palam si
quemque
tatis sen-
meruit
tanti cu-
aut culpa
vero cri-
tum fidei
bilis in
SIME-
bulum
non per
stringat
isthac v-
tas Tua
sonem,
indiciu
la abs Te

non Lucianus aut Hesychius jure subierunt, qui Septuaginta translationem tot modis accusaverunt & mutavere. Nemo ingratitude patrum nostraque ætate postulavit quendam, eo quod à Lutherò sese ille dissentire palàm sit professus. Et verò aberrantem quemque modeste in viam reducere, humanitatis semper visum est officium, & laudem meruit non reprehensionem. Superbe cespitanti cuiquam levem ob noxiam insultare, aut culpam omnem refecare ad vivum, hoc vero crimen est: in benè cateroquin meritum sic animadvertere, summa est & intolerabilis ingratitude. Tu vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, non permittis vel verbum aliquod in Lutherum dici asperius: non permittis, ut ulla parte versio illius perstringatur: imò non permittes ut translatio isthæc vel una vocula tangatur. Promi curas Tua citra levissimam Lutheri reprehensionem, imò citra dissensus ullum aliquod indicium. Tantùm abest itaque contumeliâ abs Te affici Lutherum, ut modestissima

O 3

etiam

etiam quavis animadversione, qualesque in
sacris concionibus penè omnibus audiun-
tur, facias abstineri. Non est mirum autem,
improbas animas jam tum trahi in suspicio-
nes istas, quandoquidem æque sinistris rumo-
ribus gravatus fuit ipse S. Hieronymus, quum
novam ex Ebræo versionem depromeret. Hinc
sane ille in omnibus pene suis in libros Bibli-
cos à se translatos præfationibus hanc inju-
riam stomachatur. In Altera contra Ruffinum
Apologia in hæc verba prorumpit indigna-
bundus. *Egone contra Septuaginta interpretes
aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos
diligentissime emendatos mea lingua studiosis de-
di, quos quotidie in conventu fratrum edissero,
quorum psalmos jugi meditatione decanto? Tam
stultus eram, ut quod in pueritia didici senex obli-
visci vellem? Universi tractatus mei horum
testimoniis texti sunt. Commentarii in duodecim
Prophetas & meam & Septuaginta editionem
edisserunt. Hæc ille. Quibus gemina merito,
PRINCEPS, etiam opposueris illis qui cani-
num dentem Tibi intentant, nisi indigni sint
quos*

quos vel ba
res ipsa liti
theri nova
bores Tuor
quorum, r
stationem
Te curass
enim utio
bus ille p
defensio
Sed r
pliciores
scilicet r
quod à
impend
posterun
versione
diti in scl
quid per
pulum in
arrogante
enim isth
turbandu

quos vel baculo repellas. Satis nempe est, quod res ipsa sit ostensura, non in sugillationem Lutheri nova Te pro veteribus cudere, non labores Tuos novos reprehensionem esse antiquorum, non interpretationem Tuam infectionem interpretis Lutheri, non nova Te curasse strui ut vetera destrueres. Liceat enim utique verba ejusdem Hieronymi, quibus ille passim se tutatur, in Tui, PRINCEPS, defensionem mutuari.

Sed relinquamus tandem bonos illos simpliciores, quorum offendiculum usque adeo scilicet metuitur: pergamus ad periculum quod à doctorum certaminibus Ecclesiae impendet. Contendent, inquiunt, docti imposterum, pro vetere alii, quidam pro nova versione. Si ea qua par est modestia hoc eruditi in scholis egerint, quid hinc incommodi, quid periculi? Sed agitantur hæc apud populum in sacra quavis corona. Illi verò aut arrogantes fuerint aut perquam stolidi. Non enim isthæc faciunt ad *exodopulè*, sed vel ad turbandum populum vel in vanam ostentationem

tionem peritiæ linguarum. Si quem titilat tamen hæc gloria, disputet talia modestè, disputet ceu virum doctum decet, citra cuiusquam contumeliam, imo citra morsum. *Ludat in Scripturarum campo sed sine cuiusquam dolore*, ut Hieronymi utar verbis. Hoc unum rectum est & æquum. Et hætenus Versio Tua nihil dissidii, nihil damni pariet, ut ut mora fuerit disputatio. *αγαθὸν δὲ ἐστὶν ἡδὲ βεβραῖα*: dicebat de ejusmodi quidem æmulationibus olim Hesiodus. Est tamen genus hominum quod non disputat sed rixatur: non alloquitur dissentientem sed allatrat: non docet sed calumniatur: non veritatem sectatur sed victoriam: cui nemo est intelligens præter se & sui admiratores: plebis iudicio multum sapiens, suo nihil nesciens: infensum omnibus, quos suspicatur scire quidquam sibi quod ignotum: suspicax adeo ut sub omni lapide juret scorpionem latere: adeo malignum, ut nihil tam innocenter possit dici quod non perversa interpretatione in odium adducat. Hos homines

reperiri

reperiri h
usu comp
PIENT
calente fu
dacia, in
cum sum
excoqua
rumorib
pus à vic
Nec ign
moliri
operis ip
si talem
defunct
Hoc is
bus me
à rabio
illud est
lis rever
in ore. E
marus
animali
scelus: ze
manzenu

reperiri hodie plus satis frequentes, multo
 usu compertissimum habes, PRINCEPS SA-
 PIENTISSIME. Nec vero Te fugit, quàm
 calente furno alibi convitia, calumniæ, men-
 dacia, in viros de Ecclesia optime meritos, &
 cum summæ doctrinæ tum eximiæ pietatis,
 excoquantur. Ipse expertus es, quàm sinistris
 rumoribus sanctum Tuum Harmonicum o-
 pus à virulentis illis ingeniis fuerit exceptum.
 Nec ignoras, quid jam tum non nemo sit ausus
 moliri in Translationem Tuam, nec instituti nec
 operis ipsius ullâ accepta certâ notitia. Infelix
 si talem nactus fuerit suis calumniis judicem
 defunctus, qualis ipse jam est innocentium.
 Hoc *ἰσχυρὸν ἐκείνου* genus est sanè bonis omni-
 bus metuendū. Quidni enim caveat quis sibi
 à rabioso cane? Metuendum autem eò magis
 illud est, quo magis est sæpe circumdatū titu-
 lis reverendis, & zelum divinæ pietatis habet
 in ore. Et sane zelus est quo agitantur, sed *zelus Jac. 3.
 amarus, & comite quidem scientia, aut terrend, v. 14.
 animal, ac demoniaca: zelus est, sed qui simul est
 scelus: zelus est, sed ille quem sanctissimus Na-
 zianzenus jam olim deploravit, inquit:*

P

Zila

Nazianz.
carm. de
vita sua.

114

EPISTOLA GRATULATORIA

Ζῆλος δὲ θεῶν λύσει δεσμὸν ἀδελφῶς
Ἀρμονίῳ τ' ἀγάπης, ἧς ἔνομα μᾶλλον ἐλειφθῆναι.
*Zelus Dei solvit inique vinculum
Concentumq; caritatis, cuius nomen dant axat
est reliquum.*

Quin hos homines Tuo etiam piissimo insti-
tuto, PRINCEPS OPTIME, sis infestus
habiturus, prudenter jam tum ne dubitas
quidem. Recte autem spernis omnia illa,
nec pateris illorum minis dimoveri Te à pro-
posito. Nec enim quidquam egeris quo illos
queas placare, nisi à proposito destiteris. Id
verò si feceris, nihil certius quàm Te contem-
ptum iri. Scilicet

hoc Ithacus velit & magno mercentur Atride.
Si ex adverso perrexeris, ringentur quidem
& frement: sed frustra. Victrix tandem tri-
umphabit veritas: & laudabunt pii, boni, do-
cti tantò magis opus illud Tuum, PRIN-
CEPS, quo magis ab illis infestis molossis
infestabitur. Io! πανδαμάτωρ ἢ ἀλήθεια.

v. Verum & quartæ objectioni satis, nisi fallor,
jam est factum. Consequens est, ut consilium
Tuum,

Tuum, PR
terprete qu
petitionib
adducere
Tuum di
quandoqu
es usus, u
nimverò
nonnullis
fuerim,
intrepidè
Celsitudi
nominib
Joannes
Illum lite
Professor
parens m
is amor
operam l
tuit non a
rendo vix
terroquin
Horruī sa

AD DUCEM AUCUSTVM.

Tuum, PRINCEPS SERENISSIME, de interprete quem elegisti defendatur ab illis impetitionibus, quas QUINTO loco nonnulli adducere in medium haud dubitaverunt. Tuum dico consilium vindicandum est: quandoquidem nemine consultore hac in res usus, ut uni Tibi omne hoc debeatur. Enimverò iniquè & per calumniam ab invidis nonnullis imputari mihi, quasi ego auctor fuerim, Teque ut hunc eligeres impulerim, intrepidè audeo equidem ad testimonium Celsitudinis Tuæ provocare. Multis etenim nominibus longe mihi quidem est carissimus Joannes Saubertus, SS. Theologiæ & Orientalium literarum in Julia hac Academia Tua Professor, nec ut generum focer sed ut filium parens maximo illū jure amo ac diligo; verū is amor me potius deterruit ab ejus in istam operam laudatione. Primū enim non potuit non animo obversari ingens labor, cui ferendo vix millesimus, quamvis exactissima cæteroquin interpretandi valeat peritia, par sit. Horrui sane ego sub initium ad tanti oneris

P 2 molem,

molem, ac proinde maluisssem alteri imponi. Quin imò veritus sum, ne quid valetudo Sauberti & res domestica à tanto labore capiat incommodi irreparabilis. Non latuit me porro humani ingenii indoles. Quanta nimirum vis sit invidiæ & obtreccionis, cum in omnes qui rem magnam audent aggredi, tum præcipuè circa negotium hoc sacrum. Etenim quæ tanquam Tibi objecta, PRINCEPS OPTIME, hætenus agitavi, illa profecto spicula omnia in Saubertum meum non minore si non maiore violentiâ jaciuntur. Quin imò singulæ versionis partes ipsi soli impofterum tuendæ erunt. Unus ille impugnabitur si qua erratum videatur. Uni illi cum rixoso isthoc hominum ordine contendendum erit, si vadimonio deserto famam in discrimen vocari nolit. Jure sane quem terruerint, saltim exempla cunctorum interpretum, magnorum licet & præstantium virorum, quibus omni vita cum æmulis fuit litigandum. Nec enim improbos Tua auctoritate, PRINCEPS, coercitos iri, documento fuerit
vcl

m. m.

2-1

vel unus E
tempore
tas erat p
a virulent
Jam verò
de aliqu
qui reap
primas,
industri
sue inso
rum, ali
palem a
liorum
tionem
clampa
scilicet
et rina
nō ludu
santur,
dide vel
jectura
turgidas
non p

vel unus Erasmus: quem ipse Leo X Papa, quo tempore in summo fastigio Pontificia dignitas erat posita, binis laudationibus publicis à virulentia adversantium tueri haud valuit. Jam verò & in universum omni illi qui grande aliquid & præclarum molitur, ab aliis, qui reapse multum impares affectant tamen primas, quoniam male sibi conscij, alienam industriam suæ ignaviæ, alienam peritiam suæ inscitiae, alienam virtutem suorum vitiorum, alienam gloriam suæ infamiæ, Principalem aliorum favorem sui contemptus, aliorum elevationē suæ vilescentiæ, exprobrationem interpretantur; invidetur, detrahitur, clam palam, ut superbis atq; ambitiosis: quia scilicet non perinde ut ipsi nihil præstantis doctrinæ sibi comparavere, non otio se dedunt, nō ludunt alea aut chartis, non potant, comescantur, epulantur, equitant, huc illuc splendide vehuntur, imò quia videntur sese nō abjecturi ad ipsorū pedes & adoraturi suas fastu turgidas vanitates. Cum commune autē hoc sit, non poterit profectò non & Sauberto meo

impendere. Imo quid jam tum machinentur nonnulli, haud fugit sapientiam Tuam, PRINCEPS OPTIME. Tantæ autem malorum conspirationi, quotusquisque par fuerit? Quotusquisque non succumbat? Quem non terreant à præclaris institutis? Ne quid dissimulem, amor generi me quoque timidiorem reddidit. Ad hoc ea me Ebrææ linguæ ignorantia laborare, agnovi dudum ultrò, & sponte sum professus apud Te, PRINCEPS; ut de Sauberti peritia atq; ad interpretandum aptitudine certi quidquam promittere non potuerim. Utq; potuissem, ne tamen vellem arcta illa necessitudo vetuisset: conscium me videlicet, quàm soleat paternus affectus nimis benignè plærumque de suis judicare. Hinc fane non tantùm in hoc opus non commendavi, PRINCEPS, Saubertum meum, sed Celsitudini Tuæ suasi etiam uti prudenter caveat; neve decipiaris, saltim specimine novæ Tuæ versionis ad eos, qui in Germaniâ nostrâ magnum præ aliis sibi nomen literaturæ illius & interpretatoriæ artis peritiâ comparavere,

trans-

transmissio
& procul
laudari no
stituti Tui
cto magna
ribus, com
mine, in
CEPS, co
mnis glo
etiam nu
Et ve
vernacul
re institu
huic exp
Idq; qua
curation
dis libell
ses: eoq;
etiam ill
Censuris
men ex
confirmat
tus sit, e

transmisso, explores aliorum procul amore
& procul odio eruditissima judicia. Igitur ut
laudari non mereor autor pii & magni in-
stituti Tui, PRINCEPS OPTIME, ita profe-
cto magnâ injuriâ meâ à malignis obtrecto-
ribus, commendati in versionem Sauberti no-
mine, in odium adducor. Uni Tibi, PRIN-
CEPS, consilium debetur. Unum etiam Te o-
mnis gloria manebit: quoniam ut solus omnia
etiamnum disponis & curas, ita solus cœpisti.

Et verò jam ante annos complures novam
vernaculam versionem Tuis auspiciis exhibe-
re institueras PRINCEPS: sed aptum deniq;
huic explendo desiderio Saubertum judicasti.
Idq; quandoquidem & multis quæstionibus ac-
curatiore translatione expediendis, & verten-
dis libellis Ebræis aliis promptissimū invenif-
ses: eoq; facto periculo judicasses eum magno
etiam illi & dudum optato labori idoneum.
Censuris super illud, quod modò dixi, speci-
men ex omni Germania acceptis, factus es
confirmator. Etsi enim unus alterque subve-
ritus sit, ea quæ loco quarto sunt à me exami-
nata,

nata, peritiam tamen insignem interpretis omnes laudavere; quamvis nemini ille esset notus, nisi forte unus & alter conjectando rem sit assecutus.

Quæ à nonnullis autem fuere mota: non uni, aut non nisi provectæ ætatis homini, nec nisi vacuo, rem tantam rectè committi posse, similiaque; illa ut animo bono proposita benignè quidem excepisti, non tamen fuere ullius visa ponderis.

Etenim haud ignoras, PRINCEPS, quanti sit illud *σὺν τῷ δυνάμει ἐρχομένῳ*: simul verò novisti, semper id necessum haud esse, nonnunquam esse etiam damnosum. Et sanè tametsi Testamentum Vetus Græce olim initio Septuaginta senes verterint, vertit tamen post etiam unus Aquila, unus Theodotion, unus Symmachus. Latine unquam conjunctâ operâ versionem aliquam olim quidem institutam, nemo tradidit: unum Hieronymum vertisse sine comite, certum & notum est. Sine socio avorum memoriâ confecit translationem suam Latinam Santes Pagninus

Pagninus.
gurinam
tere omne
Bibliander
Novum T
terunt n
Vernacul
menti tr
pera ante
post non
solus tan
Joannes
thember
bergius
raq; tran
in solen
iam alios
tamen se
taver.
theri non
rem prof
Europæar
respiciam

Pagninus, fecit & Sebastianus Munsterus. Tigurinam versionem Latinam solus Leo Judæ fere omnem, & post obitum illius Theodorus Bibliander solus partem reliquam absolvit. Novum Testamentum Latine ex Græco verterunt nullo adiutore Erasmus & Beza. Vernaculam Germanicam utriusque Testamenti translationem consociatâ quidem opera antehac Tigurinæ Ecclesiæ ministri, & post nonnulli in Batavis dederunt ex Ebræo: solus tamen idem citra controversiam egit Joannes Piscator, soli ex Latinâ vulgatâ J. Dithemburgius, Joannes Eckius, & Caspar Ulenbergius fecere idē. Sed & Lutherus noster præterea; transtulit solus. Utq; interdum, præsertim in solempni illa versionis suæ recensione, etiam alios adhibuerit in consilium, illius unius tamen sententiâ vel steterunt omnia vel mutare. Eoque semper illa versio unius Lutheri nomine audivit: & solum ille se autorem professus est. Quod si ad alias gentium Europæarum vernaculas Bibliorum versiones respiciamus, paucissimas profectò fuerit re-

Q perire

perire quæ multis debeantur, plaræque u-
num eundemque auctorem habent. Quàm
parum interest porro inter novam versio-
nem & integri operis sedulam recensionem?
At verò Origenes utique solus infinitis locis
aliam, suisque obelis atque asteriscis pene
novam, reddidit translationem *τῷ ἐβδόμῳ
κρίτῃ*. Recensuere eandem sine aliorum opera
Lucianus, & Hesychius: avorumque tempe-
state præstitit idem sua interlineari versione
circa Santem Pagninum Benedictus Ariæ-
montanus. Tot profecto exempla liquido
demonstrant saltem, quod non sit necessarium
ut omnis Bibliorum translatio multis aucto-
ribus peragatur. Notum porro est, quæ sit
sæpenumero invidiæ & æmulationum inter
focios violentia: & fieri ægre posse ut omnes
conveniant, si quidē desit unus aliquis eâ pol-
lens auctoritate, quæ par fuerit cunctis in of-
ficio continendis. Hoc in omni vita venire usu
solet. In civili cum primis societate, hac præ-
cipue de causâ, multis populis plenas monar-
chias non utiles duntaxat sed & necessarias
esse,

esse, dudum à prudentioribus Politicis est
annotatum. Ut Homericum scilicet illud
tum obtineat:

εἰς κοίρανός ἐσσι, εἰς βασιλεὺς.

Ipsi Romani in exorbitantis suæ libertatis u-
num remedium, initio dictaturam ad tem-
pus (Græcos imitati qui αἰσυμένεας in id sub-
inde instituerunt) denique perpetuum sub
Principatus nomine unius dominatum subie-
runt. In bello si plures uno sint imperatores
rarò feliciter pugnatur. Accedit quod lente
procedant quæ à pluribus sunt agenda; & com-
munia negotia communiter soleant negligi.
Si parva licet componere magnis, etiam ab
interpretum societate non sunt aliena ví-
tia quæ omnium sunt. Homines sunt:
& sæpe infirmitatum humanarum plus ni-
mum habent. Septuaginta seniores quam-
vis ædiculis separati omni ex parte si conso-
nare, portentum fuit. Sed hoc quidem
nihil verisimilitudinis forte habet. At vero
in una basilica si fuerunt congregati, quod
cum Aristæo Josephus refert, mirum tamen
illam fuisse inter eos concordiam, ut septua-

Q 2

ginta

ginta dierum spacio vel in unius Pentateuchi interpretationem convenire potuerint. Nisi sanè unus præfuerit collegio illi cum summâ auctoritate, perinde ac Lutherus illis suis in recensione assessoribus, forte *addivari* id fuerit. Nihil horum Te fugit PRINCEPS SAPIENTISSIME. Igitur cum intelligeres, primò neutiquam esse necessarium ut pluribus uno vertendi negotium committeretur, deinde nec ad manum multos esse id qui aut velint aut possint agere: inprimis verò cum non ignorares studia & affectus æmulationis, prudenter sane ab uno maluisti expeditum dari, quod à pluribus vel nunquam vel ægerrime fuisset confectum. Nec vero possunt illi uni deesse, qui in medium consulant citra omnem æmulationem & invidiam, ex vetere & nostro ævo quamplurimi: muti illi quidem, omnibus tamen clamatoribus potiores: qui vel ipsi jam vertendo præiverunt viam, vel de singulis voculis & phrasibus sententiam dixerunt. Quos inter socios sedens interpres Tuus non profectò solus est relictus.

Multo

Multo
rum con
cum iis, c
columnæ
fuisse cer
tur. Ut
jam ante
viris do
jure rem
à me jam
nonnulli
proinde
quoquam
esse.
Jam &
tate inte
merito v
interpre
mihi hac
rit à prud
solos sene
benè adeo
a vero sua

Multo minus autem probare potuisti illorum consilium, qui de ipso operis instituto cum iis, qui per Germaniam creduntur esse columnæ Fidei sinceræ, prius deliberandum, fuisse censuerunt, quàm manus admoveretur. Utique enim illud Tuum propositum jam ante complures annos agitaveras cum viris doctis: probeque noveras, nihil quod jure remoretur posse objici, præter ea quibus à me jam responsum est; immeritò etiam nonnullos credi esse quod perhibentur, ac proinde illos quidem in consilium vocari à quoquam prudente, nec posse nec tutum esse.

Jam & qui taxant, quasi non provectâ satis ætate interpretem adsciveris, illos, PRINCEPS, meritò velles definivisse simul annos justos interpretis cujusque Biblici. Et vero nec mihi hætenus quidquam occurrit, quod fuerit à prudentibus isthac de re definitum. Qui solos senes in id aptos crediderint, quoniam benè adeo id cessit olim senibus septuaginta, ii vero suaviter & ridicule erraverint. Ut
Q 3 enim

*Adam. in
vita Dra-
con.*

*Idem in
vita S.
Munsteri*

*Hieron.
Apol. 2.
ad Ruff.*

enim dignitate senes fuerint, ætate tamén etiam fuisse tales, nec Aristæus, nec Philo, nec Josephus, nec quis veterum alius memoravit. Nec quisquam celebrium interpretum illam ætatem expectavit. Draconites jam septuagenario propior demum sua Pentapla aggressus est edere; sed pleraque dudum confecerat, utpote cujus versionem jam anno tricesimo sexto seculi superioris fuisse in expectatione, constet ex iis quæ præfatus est in suas Animadversiones versionis Lutheranae Georgius Wicelius; & deseruit illum longioris ævi vana promissio. Munsterus translationem suam Testamenti veteris anno ætatis tricesimo sexto vulgavit, Lutherus N. Testamenti nondum quadragenarius. In ea quæ Hieronymi nomine ficta olim fuit Epistola, quasi in pænitentiam factæ ex Ebræo versionis, scriptum fuerat: *se ab Hebræis in adolescentia inductum esse, ut Hebræa volumina in Latinum verteret.* Sed nec, licet olim non nisi ætate fera ad illam quæ in traduttore requiritur peritiam perveniri forte potuerit, etiam id

id hodie e
admodum
notitiam,
Judæi bini
quo tamen
idem & a
suli debue
satisfactu
stero pr
Epistola
rum: Jo
magis in
conquest
pia lib
stupidie
nullo a
omniun
tionem
hodie in
Nihil ve
fuit. C
Ad hoc ja
à Parent

id hodiè est necessarium. Nec enim tum nisi
 admodum rara, ad Ebraei quidem sermonis
 notitiam, adminicula fuere. Hieronymo
 Judæi bini fuerunt identidem rogandi: exi-
 guo tamen suo fructu, ut ipse conqueritur.
 Idem & à Luthero nostro & à Munstero con-
 sulti debuerunt. Faretur autem uterque, non
 satisfactum esse suo desiderio, nisi quod Mun-
 stero profuerit Elias. Superest Capnionis
 Epistola de imperitia Judæorum Germanico-
 rum: Joannes autem Forsterus longe adhuc
 magis isthoc suo præceptore est de Judæis
 conquestus. Quanta vero hodie suppetit co-
 pia librorum omnis generis; unde etiam
 stupidior quisquam, brevi temporis spacio,
 nullo adjutus magistro vivo, sibi exquisitam
 omnium ad translationem utilium cogni-
 tionem comparaverit! Quàm parvo sumptu
 hodie in id necessaria omnia queunt accipi!
 Nihil verò horum jam dudum Sauberto de-
 fuit. Omnia ipsi abunde fuere ad manum.
 Ad hoc jam adolescens admodum doceri vel
 à Parente potuit harum literarum peritissi-
 mo: na-

Libro 2.
 Epistolar.
 illustr.

Forst. pro-
 emio ist
 Lex.

Ier. cap.
1. 6.

mo : nactus vero jam tum est & magistros cum Theodorum Hackspanium tum Joannem Michaëlem Dilherum, maximos profecto isthoc in genere doctrinae viros, quique adeo scriptis ejus argumenti editis æternum sibi nomen ad omnem posteritatem pepererunt. Tu verò, SAPIENTISSIME PRINCEPS, illis rigidis annorum exactoribus, simul atque audivisti, reponere jussisti illud Jeremiæ: *Et dixit Jehovah ad me: Ne dicas puer sum: quoniam ad omnia ad quæ mittam te ibis, & universa quæ præcipiam tibi loquæris: ne timeas à facie eorum: quia tecum sum ut eripiam te, dixit Jehovah.* Flaccus etiam vafre risit illum,

qui virtutem æstimat annis.

Hieron.
præf. in
Pentat.
ad Desid.
Paul. 1.
Timoth.
IV. 12.

Nec tulit Hieronymus, ita ingenium quasi vinum probantes. Nec S. Apostolus Paulus Timothei sui juventutem despici passus est: quin imo illum Ephesiorum Ecclesiis Episcopum præficere adhuc *vevtegg* haud dubitavit. Iniquissimum sane fuerit, si stupidis profectum præcocium ingeniorum ex sua indole æstimare per-

re permi
tionem
ccat seris

Fuer
latori er
derunt,
haud ap
men in
SIME
dos cer
scirpon
iniquos
quidna
requita
rum vi
pruden
adfuit.
rum or
nulli de
git. U
superfui
Aut null
qui illi f

re permittatur, aut si felicem aliorum institutionem suspectam reddere suo exemplo liceat seris studiorum.

Fuere autem præterea, qui eam translatorum eruditionis vim inesse oportere obtulerunt, qualem in Sauberto non reperiri, haud aperte quidem professi sunt, sic satistamen indicavere. Tu vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, nec illos Tibi audientes censuisti: quandoquidem visi sunt in scirpo nodum quærere ac tricare, imo palam iniquos sese ostendere. Nec enim ignoras quidnam in optimo aliquo interprete jure requiratur: nonnullos autem illorum censorum vidisti id postulare quod olim nemo prudens exegit, neque ulli fortè interpretum adfuit. Undequaque absoluta videlicet rerum omnium cognitio (quale quid nonnulli desiderant) nemini mortalium contigit. Utque plurima quis sciverit, quantum superfuit tamen semper quod ignoratum est! Aut nulli igitur ferendi interpretes, aut iniqui illi sunt exactores. Alii mitius sola do-

R

gmatum

gmatum divinorum omnium notitiâ conten-
 tos sese, affirmavere : ad illorum autem nor-
 mam dirigendâ omnino versionem. Cæterum
 illam peritiam interpreti Tuo Ω ΣΕΒΑΣΤΕ
 deficere, sine causa suspicari illos, novisti. Mi-
 hi autem non facile illi demonstraverint, eam
 esse necessariam. Quod sane addunt, id vero
 iniquissimū est & neutiquam ferendum. Nec
 enim pro normâ versionis placitum quodq;
 sed pro dogmatum norma potius versionem
 esse oportet. Lesbiam sane regulam esse Scri-
 pturam necessum sit, & nasum cereum, illos
 si audimus. Hoc ipsum in Aquila Symma-
 cho & Theodotione vetus Ecclesia damnavit,
 quod dum ad Judæorum aut Judaizantium
 hæreticorum sententias flecterent transla-
 tionem, veros sensus corruperint. Hoc no-
 mine alii Bezam & Piscatorem, quidam &
 vulgatum graviter incusavere : & nostrum
 quam multi B. Lutherum ab illa imputatio-
 ne contra adversarios defendere coacti sunt.
 Absit igitur, ut heic Tuus quoque, PRIN-
 CEPS, translator impingat. Imo ut hac parte
 sibi

sibi cave
 pie parit
 Sed q
 CEPS, d
 Est utiq
 suspectu
 est visum
 lesimus
 men ju
 quod p
 sententi
 GUSTE
 ceperis
 Hieron
 tur sus
 dicit v
 quam a
 ronymu
 tur, non e
 rata dam
 rum qui
 subinde
 animat

sibi caveat, & bonâ fide nihil non transferat,
pie pariter ac sapienter iussisti.

Sed quid ego pugnare pro Tua, PRIN-
CEPS, de Sauberto meo æstimatione pergo?
Est utique succus loliginis & mera ærugo,
suspectum velle reddere quod sibi nec oculis
est visum. Ne plagulam quidem ullam mil-
lesimus illorum censorum vel inspexit, & ta-
men iudicat. Risit olim Seneca Claudium, *Sen. Apo-
colocynt.*
quod parte unâ auditâ interdum & neutrâ
sententiam tulerit. Mirum ni & Tu, AU-
GUSTE PRINCEPS, sibilo imposterum ex-
ceperis illos Tuos deos cucurbitarios, ut
Hieronymiano utar verbo. Expectent igitur
suspicientes illi obtrectatores, donec pro-
dierit versio in lucem. Ne damnent quid-
quam antetempus. *Hieron. prefat. in
Esaiam.* Legant prius, aiebat Hie-
ronymus suis, & postea despiciant; ne videan-
tur, non ex iudicio sed ex odii presumptione, igno-
rata damnare. In illâ tamen multitudine co-
rum qui jam tum acuunt dentes, miseret me
subinde, ne quid dissimulem, Sauberti mei.
Animat me duntaxat, quod nihil ille agat nisi

R 2

Tuo

Tuo jussu, AUGUSTE DUX, qui à Deo ipsi
 datus es Princeps ac Dominus: ut in Tuo
Hier. ad mandato quasi Deum ipsum audierit. *Esaïam.* Sciens
 cæteroquin & prudens in flammam miserit ma-
 num. Erigit me quoque exemplum maxi-
 morum utique virorum, Hieronymi, Erasmi,
 Lutheri ipsius, aliorumve, quorum infinitæ
 sunt adversus iniquos obrectatores apolo-
Idem pr. giæ. Si aut fiscellam junco texerem, aut pal-
altera in mularum folia complicarem, ut in sudore vultus
Iob. mei comederem panem, dicebat sanctissimus
 Hieronymus, & ventris opus sollicitâ mente
 pertractarem, nullus morderet, nemo reprehen-
 deret. Nunc autem, quia juxta sententiam Sal-
 vatoris, volo operari cibum qui non perit, & an-
 tiquam divinorum voluminum viam sentibus
 virgultisque purgare, error mihi geminus insti-
 gitur: corrector vitiorum falsarius dicor, &
 errores non auferre sed serere. Idem si con-
 tingat Sauberto (futurum autem non equi-
 dem dubito) Deus ille veritatis & recti, qui
 præclaros olim viros in tutelam suam susce-
 pit & tandem obmutescere fecit latrantes
 molossos

molossos.
 modum
 chio, qu
 fieri quor
 Sauberto
 quamdian
 gratum
 TUÆ,
 sentium
 multu
 amore l
 Per
 sunt no
 ore pro
 senect
 consul
 aliquâ
 Quam
 consili
 animu
 dem ne
 sincera
 cioso q

molossos, ipsi quoque adsit in Ecclesiæ com-
modum. Equidem quod à Paulâ & Eusto-
chio, quarum rogatu Daniele verterat,
fieri quondam sibi voluit Hieronymus, pro
Sauberto meo *fundo ad Dominum preces, ut* *Hieron.
praf. in
Daniel.*
quamdiu in hoc corpusculo fuerit scribat aliquid,
gratum SERENISSIMÆ CELSITUDINI
TUÆ, utile Ecclesiæ, dignum posteris. Præ-
sentium quippe oblatantium iudiciis, nec ego
multum moveor: qui in utramque partem aut
amore labuntur aut odio.

Pervenì ad id quod ultimo loco caussati
sunt nonnulli. Laudandi meritò, si id quod
ore professi sunt sentiant animo. Hoc est, si
senectuti Tuæ, CELSISSIME PRINCEPS,
consultum velint in longitudinem molli
aliquâ tranquillitate & laborum abstinencia.
Quamvis enim nonnunquam imprudens
consilium suggeratur, consulentis tamen
animus nihilominus amorem ac suam lau-
dem non perdit. Vereor autem ut omnes
sincerâ isthac sint mente, & non potius spe-
cioso quodam obtentu velent suum deside-

VI.

R 3

rium

rium sacros illos conatus Tuos sufflaminandi
aut removendi Esto tamen: cupiant omnes se-
riò id quod præseferunt: nec enim cuiquam
suspicionibus ero gravis. Consilium tamen
illud & ipse Tu risisti, SAPIENTISSIME
PRINCEPS, & non potest non quilibet
paulò prudentior improbare. Primum e-
nim solus ille labor qui macerat animum,
quique vires corporis exhaurit, nocet valetu-
dini & vitæ detrahit. Qui delectat autem nec
corpus affligit, is commodat sanitati, & vitam
prorogat ac refocillat quasi aliquo suavi
condimento. Hoc non duntaxat ætati pri-
mæ aut mediæ, sed etiam senectuti ipsi quam-
vis seræ convenit. Torpor & desidia non
profecto minus ævo quàm juventæ nocet.
In hoc omnium præstantium Medicorum
diarum præcepta consentiunt. Et jam pri-
dum usus docuit, longævos quosque indefessi
simul laboris fuisse: ignaviâ & otio homi-
num etiam robustorum annos corripì solere.
Constat verò etiam hoc, quod grata cum-
primis illa nobis sint quibus assuevimus.

Et

Et robusti
quosvis
ab invalido
principi
servatum
idem illi
didicera
tempore
runt, m
esse.
nus exi
omnes
Jam au
omnis
Otiosu
stiorib
nunqu
dia ac
fuere v
diligen
lescens
Crusum
valentè

Et robustis quamvis ac juvenibus insolitos
 quosvis labores graves esse, solitos vero etiam
 ab invalidis & senibus facile tolerari: jam tum
 principi Medicorum Hippocrati fuit & ob- *Aph. 496.*
 servatum, & monitum ad posteritatem. Imò *sect. 3.*
 idem ille longo usu & suo & majorum jam
 didicerat, ac proinde professus est, *qua longo* *Ibidem*
tempore sunt consueta, quamvis deteriora fue- *aphor. 50.*
runt, minus iis qua insolita sunt solere molesta
esse. Cujus rei causam etiam ipsam Gale- *Gal. I. de*
 nus eximie est persecutus. Quibus utique *consuet.*
 omnes consentiunt Medici paulò doctiores.
 Jam autem perpetuo labori à teneris usque
 omnis vita Tua, P R I N C E P S, assuevit.
 Otiosum Te nemo vidit. A gravibus & tri-
 stioribus negotiis solutus, & quasi otiosus,
 nunquam tamen minus in otio fuisti. Stu-
 dia ac libri perpetuum ab infantia usque
 fuere vitæ Tuæ condimentum. Iis impensâ
 diligentia quemadmodum jam adhuc ado-
 lescens senem laboriosissimum Martinum
 Crusium in admirationem olim traxeris, lu-
 culentè utique ostendit ejus Epistola, quam
 excitant-

excitandæ juventuti nostræ, libro quem de
 Helmeſtadio edidi, anno jam proximo adjeci.
 Ea in parte nemini mortalium Te cedere,
 æterno testimonio eſſe poterit Auguſta
 Bibliotheca Tua; quam multis modis ſine
 omni eſſe exemplo & unice admirandam,
Epist. ad aliàs demonſtravi. Eſſi porrò nullum do-
Bosneb. ctrinæ genus non attigeris, ſacram tamen
 & à Deo ipſo nobis traditam in primis ſem-
 per coluiſti. Nec enim intra parietes duntaxat
 privatos hanc quotidianam operam à teneris
 annis (jure enim dici de Te poteſt quod de Ti-
1. Tim. motheo Paulus, *à puero Te ſacras literas no-*
III. 15. viſſe) uſque huc exerces, ſed etiam prolixis
 & doctiſſimis editis libris Evangelicam ſa-
 pientiam illuſtraſti. In medio eſt Harmo-
 nica Tua paraphraſis, cùm ſacræ hiſtoriæ Paſ-
 ſionis Salvatoris noſtri, tùm pericoparum
 illarum Evangelicarum quæ feriis Domini-
 calibus jam ab aliquot ſeculis ſunt conſecra-
 tæ. Incidit nuperrime, hætenus mihi igno-
 ratus, libellus in manus meas, quo Sacræ
 Scripturæ univerſæ Breviarium ſummo ſtu-
 dio à

dio à Da
 taxat qu
 ac mult
 to, ſigill
 uno po
 vulgata
 interq
 Germ
 cis &
 corun
 ut fu
 digate
 itaque
 ſene
 quid
 ta ſu
 ſcens
 aut m
 perſu
 optat
 nos d
 lam) i

dio à Daniele Cramero confectum, non duntaxat quale jam erat, sed & Tua cura recensitū ac multis locis auctum, nomine dissimulato, sigillatim in usum publicum anno abhinc uno post quadraginta edidisti. Taceo quæ vulgata nondum sunt id genus multa Tua: interque ea tot cum doctissimis quibusque Germaniæ nostræ Theologis, de rebus Bibli- cis & rectissimis plurimorum Scripturæ lo- corum versionibus, institutas consultationes: ut fuisti jam à plurimis annis sollicitus in- dagator veri Scripturæ sensus. Tantū abest itaque, SERENISSIME PRINCEPS, senectutem Tuam à labore incommodi quidquam capere, ut illa potius hinc vege- ta sustentetur, cæteroquin facile obtorpe- scens. Neque cura hæc Biblica gravis est aut molesta, sed pristinā suavissimā voluptate perfundit animum: imò quia nunc demum optato dudum bono (unice enim multos an- nos desiderasti versionem novam vernacu- lam) indies frueris, tanto impensior est Tua
S delecta-

delectatio. Næ illi qui otium suadent in senectutis commodum, Tuæ vitæ & Tuarum consuetudinum, PRINCEPS, perquam sunt imperiti. Peccant quoque illi in pietatem Tuam & sacrarum rerum studium, qui hæc edendæ versioni quas impendis curas, aut insolitas aut ingratas esse suspicantur. Ita enim quidem vulgò vivitur, in magnorum præcipue Regum ac Principum ordine, ut plerique mortalium otium ac voluptates corporis sectentur, aut animum occupent quidem sed potissimum iis quæ ad honores potentiam divitias faciunt, eoque agant quidem multa strenue sed quæ agi non tanti interest, imo quæ rectius omitterentur. Igitur ab aliis negotium omne, ab aliis saltem illud omne quod abs Te, PRINCEPS OPTIME, agitur alienum, ac proinde triste etiam illis est ac molestum. Tali alicui ne ego profecto suaserim, ut senectutem suam Tibi familiaribus negotiis tribuat. Sola insolentia ista hæc multum incommodaret ejus valetudini.

Ex

Ex adve
fastigio
tantum
& ment
alendus
tristium
borum
cultâ
væ ve
proro
deris
bueris
mus, a
torpe
(
dente
etate
OPTI
solutu
Sed n
istac in
mortal

Ex aduerso quantum CELSITUDO TUA à fastigio illo studiorum laborumq; descenderit, tantum & pristinarum peribit corporis virium, & mentis vigori detrahetur. Hoc pabulo quasi alendus fuerit animus quamdiu vixeris: hinc tristium curarum solatium, hinc gravium laborum requies petenda erit. Quid? quod occultâ Dei agitatione possit videri curatio hæc novæ versionis in mentem Tibi venisse, in vitæ prorogationem. Dum sane diuturni voti redderis hoc ipso compos, & penè indies novâ imbueris delectatione, perpetuò quasi erigitur animus, atque adeo & corpus exsuscitatur aduersus torporem senectutis.

Cæterum hoc etiam quidam non satis prudenter actum opinantur, quod hac deniq; sera ætate opus tantum suscipi feceris, PRINCEPS OPTIME; quoniam incertum sit num id sis absolutum visurus. Et verò est id ipsum incertum. Sed nec juvenis potuisses certò id polliceri, si istac integra ætate fuisses opus aggressus. Nemo mortalium vitæ suæ terminum novit. Incerta

hîc sunt omnia non juveni minus quàm seni. Nihil à quoquam debeat inchoari, si imprudens est initium cuius finis ignoratur. Non omnis qui jacet fundamentum domus idem & tectum illi imponit. Vivimus homines in arbitrio magni Domini. Quamdiu vivimus agendum unicuique venit pro virili quod officium suadet. Utrum perducì ad finem à nobis velit ille quod incepimus nec ne, illius nutui est permittendum. Perinde atque omnia alia Dei arbitrio stant caduntque. Hoc animo, SAPIENTISSIME PRINCEPS, opus illud aggressus es. Hoc animo illud hætenus persequeris. Hoc animo perges & impofterum. Si turbare non nihil hoc negotium Deo placuerit, imò si nolit ille absolvi, parebis non refragante non invitet summo rerum omnium gubernatori. Nec dubitas tamen, si humani quid Tibi evenerit, quo aliquantisper tanti operis progressus sufflaminetur, ab heredibus, & successore imprimis, non iri neglectum quod tanto studio eaque pietate abs Te Parente est inchoatum.
Nec

Nec enim
ha nullo
terna g
Philipp
quam l
nemini
omnib
mi Pa
æterna
Tu in
qu im
cepisti
tamdi
emini
res.
Moy
mo &
ta esse
ille no
faria c
At
CEPS

Nec enim filios nactus es qui nullo sacræ doctrinæ nullo pietatis affectu ducantur, aut qui paternæ gloriæ invideant, ceu Alexander olim Philippo fecit. Sed & ipsi pii sunt non minus quam literati: quive ut in vivi Parentis cultu nemini sunt secundi, imò isthoc exemplo suo omnibus prælucent, ita indubie defuncti optimi Patris sapienter cœpta pari studio, saltem in æternam ejus commendationem, prosequuntur. Tu interim, PRINCEPS ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΕ, quæ diu visum Altissimo fuerit, perges prout cepisti. Non licuit Moyse promissam illam & tam diu desideratam terram pedibus ingredi: eminustantum ostensa est oculis post tot labores. Rem Deo tamen gratissimam præstitit Moyses, illo populi ex Ægypto usque molestissimo & laboriosissimo ductu. Et quamvis negata esset Davidi templi constructio, non tamen ille non omnia pene in structuram illam necessaria collegit, idque Deo favente.

At vero hujus quoque voti Tui, PRINCEPS OPTIME, compotem Te futurum, ut
 S 3 nempe

nempe ipsemet perfectum tandem videas quod
serò cepisti, hoc adeo Natalitium tempus ferè
pollicetur. Idem sane quod proximo anno cor-
poris robur adest. Eadem memoriæ & iudicii est
promptitudo. Eadem agendi & expediendi o-
mnia superat assiduitas. Laborum qualis semper
amor ac studium. Doctrinæ sacræ compar ut
ante reverentia. Quin ne hoc quidem solemni
die omittes temere, si quid circa versionis illius
editionem urgendam venerit. Hæc sane nos
optime sperare jubent. Accedunt autem tot
necessitudinum Tuarum, tot præstantium &
omni virtutis laude excellentium ministrorum,
tot universi populi subditi, tot exterorum vir-
tutis ac sapientiæ nomine insignium, tot bono-
rum qui Te novere omnium, pro longiore in-
columnitate Tua preces ad Deum & hodie & an-
te hac fusæ. Quas non irritas redditum iri, mi-
hi sane persuasum est. Etenim ut ad potissimum
Epistolæ hujus meæ argumentū revertar, PRIN-
CEPS SERENISSIME, pium esse institutum
Tuum, adversum improbos susurros & ma-
lignas

lignas sus-
Ideoque
nerari n-
rima alia
atque in
OPTV
OMN
Deum

Helmi
c13

lignas suspiciones (nisi fallor) luculente ostendi.
Ideoque Deum ego & hodie veneror & ve-
nerari non desinam, uti cum in commoda plu-
rima alia tum in pii operis perfectionem, sospes
atque incolumis super sis. VIVE PRINCEPS
OPTIME. VALE. & ceu haftenus REM
OMNEM BENE GERE. Ita opto; ita
Deum precor

Helmestadii x. April.

CIO IO C LXVI.

Sereniss. Celsitudini T.

*ad fidelissima consilia
& obsequia*

etatem devotissimus

H. CONRINGIUS.

EMENDANDA,

Pag. 8. l. 24. *Utque*. pag. 14. l. 23. *Propheta* &
Moyſes. pag. 16. l. 7. *sacra* in marg. lin. 11. in
 marg. *Græca*. pag. 18. lin. 8. *repertus*. pag. 32. lin.
 12. *Te autem*. pag. 33. l. 22. ἀμαρτήμ. pag. 46. lin. 12.
ſatagentibus. pag. 52. lin. 22. *etiam*. pag. 56. lin. 6.
ipſum. pag. 80. lin. 23. *matrem*. pag. 86. lin. 2.
 ἀναμαρτησίαν. pag. 102. lin. 19. *tractareque*. pag. 114.
 lin. εἰλήφθη. pag. lin. 115. lin. 6. *conſulto*.

XI, A.

XI, A.

